

Háda Béla

A pakisztáni–amerikai kapcsolatok fordulópontjai

Az Amerikai Egyesült Államok Pakisztánhoz fűződő viszonyát a hidegháborús kezdetektől napjainkig leginkább a „viharos” jelzővel illethetjük. A két állam kölcsönös félreértésektől és kiábrándulásoktól övezett kapcsolatai – minden nehézségük dacára – ugyanakkor stratégiai jelentőséggel bírtak mindkét fél számára. Eltérő politikai kultúrájuk, biztonságpolitikai környezetük és törekvéseik persze nem tették lehetővé, hogy olyan minőségű együttműködés alakulhasson ki közöttük, mint amelyet az USA Nyugat-Európa államaival ápol. Ugyanakkor a 2000-es években lendületet kapó amerikai–indiai együttműködésig Pakisztán volt a nyugati szuperhatalom első számú dél-ázsiai relációja. Mindez főként földrajzi elhelyezkedésének volt köszönhető, maga a folyamat pedig elválaszthatatlan a hidegháború alakulásától. Napjainkra Pakisztán gyakran inkább dilemmák forrásaként jelenik meg, magatartását azonban lényegileg formálják egyrészt a stratégiai kultúrájának sajátosságai, másrészt a megelőző évtizedek során az Egyesült Államok külpolitikájával kapcsolatban szerzett tapasztalatai. Jelen tanulmány ennek megfelelően a hidegháborús alapoktól kíséri végig az amerikai–pakisztáni kapcsolatok formálódását.

A stratégiai együttműködés kezdetei

Az Amerikai Egyesült Államok – ahogy azt Indiával is tette – a függetlenség kikiáltásától kezdve elismerte a szuverén Pakisztán létezését. A közvetlen diplomáciai kapcsolatok felvételére 1947. október 20-án került sor. Washingtonban kevés és felületes benyomás élt az újszülött pakisztáni állam politikai és társadalmi állapotairól, és potenciális szerepét a nemzetközi rendszerben attól függően látták, hogy milyen szerepe lehet az USA szuperhatalmi stratégiájának érvényesítésében. E tekintetben a katonai szféra vezető egyéniségei – főként James C. Marshall és James V. Forrestal – képviselték a legvilágosabb nézeteket.¹ Katonai perspektívából nézve ugyanis a pakisztáni állam geostratégiai adottságai igen kíváncsú partnerséget alapozhattak meg. Kisebb hangsúlyváltásokkal lényegében ez lett a hidegháborús évtizedek amerikai–pakisztáni partnerségének vezérgondolata. Az esetleges politikai nehézségek a kezdeti években még nem voltak egyértelműek.

Washingtonban persze nem látták előre a kasmíri konfliktus területiségen messze túlterjedő jelentőségét Pakisztán számára, így azt nem tartották igazán relevánsnak

¹ HUSAIN, NOOR A. (1985): Pakistan-U.S. Security Relations: Arms Sales, Bases, and Nuclear Issues. In ROSE, Leo E. – HUSAIN, Noor A. eds.: *United States–Pakistan Relations*. Berkeley, Institute of East Asian Studies, University of California. 2.

a katonai együttműködés kialakításában sem. Mint látni fogjuk, ebben alapvetően tévedtek. Ez nem azt jelenti, hogy egyáltalán ne reagáltak volna az 1947-ben kialakult háborús helyzetre, azt azonban anélkül tették, hogy állást foglaltak volna bármelyik harcoló fél mellett. Az USA első fegyverembargójára a térség két vezető államával szemben 1948 márciusától került sor az első kasmíri háború miatt. Dacára annak, hogy e zárlat mindössze egy évig állt fenn, később nagy „karrierje” lett a hasonló intézkedéseknek. Kiemelni viszont inkább azért érdemes, mert a hidegháborús, illetve az indo-pakisztáni konfliktustól meghatározott regionális környezetben a haditechnikai együttműködésnek óriási szerepe lesz. Mint ismert, az első kasmíri háború azóta is az egyetlen katonai vállalkozás volt, amely Pakisztánnak érdemi területi nyereséget hozott a vitatott térségben.

Dacára a befagyott konfliktusnak, az amerikai stratégiai tervezés az 1950-es évek elején az ország szövetségi rendszerébe vonható ázsiai államok katonai megerősítését preferálta, és ezt Pakisztánra is kiterjesztették. Ennek politikai feltételeit az ország az évtized közepére látszólag megnyugtatóan teljesítette. Az 1954. május 19-én szignált amerikai–pakisztáni kölcsönös védelmi támogatási egyezmény a gyakorlatban is az Egyesült Államok szövetségesévé tette. Pakisztán ennek nyomán a szeptember 8-án alapított SEATO-nak (Southeast Asia Treaty Organization) és az 1955 februárjában létrejött CENTO-nak (Central Treaty Organization) is tagja lett.

A szövetségre való tekintettel az USA az 1950-es években bérbe vehette a peshawari repülőteret a Szovjetunió elleni felderítő tevékenységre használt légi eszközeinek kiszolgálása érdekében. Ezekben az években az országnak szánt külföldi segélyek több mint kétharmada az Egyesült Államokból érkezett.² Pakisztán globálisan a hatodik legnagyobb kedvezményezettje lett az amerikai segélypolitikának az 1950-es évektől az 1960-as évek közepéig.

Kizárólagos dél-ázsiai szövetséges státusza azonban már az 1950-es évek végén megrendült. John F. Kennedy demokrata párti elnökjelölt 1960. évi választási győzelmét az amerikai politikai hozzáállás fordulópontjának tekintik Pakisztánban.³ A Fehér Ház új lakója lényegesen nyitottabb volt India irányába, mint elődei. E kép kialakulásában persze nagy szerepe volt az 1962. évi indiai–kínai határháború idején tanúsított amerikai magatartásnak. Washington – ha a szükségesnél jóval szerényebb mértékben is, de – vállalta India támogatását némi hadianyaggal. Az ügylet ellenkezést váltott ki Pakisztánban, ahol az amerikai katonai segélyeket a saját ütőkártyájuknak tekintették az ország védelmi képességeinek magasabb szintre emeléséhez. Washington azonban nem sajátította el ezt a gondolkodást, nem volt célja Pakisztán katonai fölényének megteremtése Indiával szemben. Tapasztalván ezt, a pakisztániak ettől kezdve a demokrata párti kormányokat általában India-barátként, a pakisztáni érdekek iránt kevésbé fogékonyként könyvelték el. E beállítódás évtizedek múltával is tartotta magát az iszlámábádiak szemléletében,⁴ nem is annyira arra mutatva rá, hogy milyen különbségek vannak a vezető amerikai pártok külpolitikai preferenciáiban, hanem inkább arra, hogy mennyire eltér a két ország stratégiai kultúrája és törekvései.

² ZAMAN, Arshad (1985): Economic Relations Between Pakistan and the United States: Aid, Trade, and North-South Issues. In ROSE, Leo E. – HUSAIN, Noor A. eds.: *United States–Pakistan Relations*. Berkeley, Institute of East Asian Studies, University of California. 56.

³ HUSAIN 1985, 4.

⁴ *Pakistan and the US: Seeking Ways to Improve Relations* (é. n.). Bureau of Intelligence and Research, Policy Assessments, Report 97-PA, 23 March 1981. 2. Forrás: www.documentcloud.org/documents/347017-doc-4-3-23-81-inr-report.html (A letöltés ideje: 2018. 06. 06.)

Egy alapvetően félreértett stratégiai kultúra

Nem vitás, hogy a hidegháború első felében az amerikai–pakisztáni biztonságpolitikai együttműködés meghatározó mértékben járult hozzá a pakisztáni fegyveres erők technikai korszerűsítéséhez, illetve Washington dél-ázsiai pozícióinak kialakításához. Emiatt jelentőségét a bipoláris korszak egyes szakaszaiban nem érdemes alábecsülni. Tapasztalható ugyanakkor, hogy a kölcsönös előnyök mellett mindkét fél összességében elégedetlen volt azzal, amit a szövetségtől kapott. Pakisztánban elvárták volna a nagyobb arányú anyagi támogatást, illetve azt, hogy az USA álljon ki az ország mellett a kasmíri kérdés rendezésében, de legalább saját területi integritásának megőrzésében. Washington azonban a Kasmír-politikát illetően csak a területi *status quo* befagyasztásáért lelkesedett igazán, ami a dél-ázsiai barátait nem elégítette ki. Minthogy Indiával szemben az amerikai szövetséges nem volt kellően együttműködő, a pakisztániak 1963 után egyre nagyobb figyelmet szenteltek a kínai kapcsolatoknak. Ekkorra már az amerikai segélyek a külföldi gazdasági támogatás kevesebb mint felét tették ki, 1965 után pedig – 1–3%-ra csökkenve – teljesen eljelentéktelenedtek, lényegében egészen 1981-ig.⁵

Amikor az Egyesült Államok 1965-ben leállította a Pakisztánnak szánt katonai és pénzügyi segélyeket (bár ugyanígy tett Indiával is), az intézkedést a pakisztáni elit a szövetség elárulásaként értelmezve keserűen fogadta.⁶ Ettől kezdve Pakisztánban csekély bizalom maradt az amerikai szövetség garanciáiban, és sokkal értelmesebb stratégiának tűnt az egyensúlyozó külpolitika a releváns nagyhatalmak között, ami különösen a kínai partnerséget értékelte fel. A pakisztáni fél nem vette tudomásul, hogy az USA nem azért ad neki fegyvereket, hogy azokkal Kasmír fennmaradó részét hódítsa el Indiától, hanem azért, hogy ellen tudjon állni az esetleges kommunista nyomásnak, és támaszává váljon Washington közel-keleti politikájának. A fegyverembargót 1967-ig teljesen fenntartották, és azt követően is csak részlegesen, főként az alkatrészek utánpótlása tekintetében oldották fel.

Az amerikai fegyverszállítási korlátozások fennmaradása természetesen arra ösztönözte a pakisztáni felet, hogy egyéb forrásokból szerezze be a számára szükségesnek ítélt fegyverrendszereket. Kína mellett erre a Szovjetunió is alkalmasnak tűnt néhány évig. Moszkva 1968-ban beleegyezett, hogy nehézharcjárműveket és tüzérségi eszközöket exportáljon Pakisztánba. Cserébe a pakisztáni fél nem hosszabbította meg a peshawari repülőtér amerikai bérletének szerződését. Pakisztán ezzel nagyot lépett hátra az Egyesült Államokkal való szoros katonai együttműködésből, ugyanakkor jutalma szerényebb volt a remélnél. 1969 végére Moszkvában felülkerekedett az Indiai kapcsolatokat favorizáló opció, Pakisztán pedig másodlagos szerepbe került.⁷ Mai napig az az uralkodó pakisztáni álláspont, hogy India nyomásgyakorlása hibáztatható a szovjet kihátrálásért.⁸ Egyedül Kína volt az a partner, aki hosszú távon is elkötelezett maradhatott mellette – az Indiával szembeni közös stratégiai érdekek mentén. Peking erőteljes belépése a regionális hatalmi

⁵ ZAMAN 1985, 60.

⁶ MIAN, Anam (2015): The Rocky U.S.-Pakistan Security Relationship. *Security Assistance Monitor*, 2015. 08. 21. Forrás: www.securityassistance.org/fact_sheet/rocky-us-pakistan-security-relationship (A letöltés ideje: 2016. 01. 22.)

⁷ LENNON, Michael Alan (1980): *Russia's Treaties of Friendship and Co-operation in Asia*. (Dissertation.) Monterey, Naval Postgraduate School. 78–79.

⁸ KEAY, John (2010): *India. A History*. London, HarperPress. 558.

játszmákba végeredményben tartogatott lehetőségeket az USA számára is. Ezek akkor mutatkoztak meg igazán, amikor Washington kiegyezést keresett a Szovjetunióval ellenséges viszonyba kerülő népköztársasággal.

Richard Nixon 1969. augusztusi pakisztáni látogatása – a vendéglátó fél nehezítése ellenére – lényegesen gyümölcsözőbbnek bizonyult, mint az azt megelőző indiai tárgyalások. Az elnök ekkor kérte fel Agha Muhammad Yahya Khan elnököt (1969–1971), hogy közvetítse Peking felé a kapcsolatok rendezésére irányuló szándékát. Lényegében itt kezdődött az a folyamat, amely Kissinger 1971-es kínai látogatásával hozta meg az eredményét.⁹ Pakisztán igen komoly szolgálatot tett az amerikai–kínai kapcsolatok rendezése érdekében, ami – ha nem is oszlatta el az ország politikájával kapcsolatos washingtoni fenntartásokat – erős motivációt jelentett arra, hogy kesztyűs kézzel bánjanak vele.¹⁰ Ez okozott is némi komplikációt az újabb indiai–pakisztáni háborúba torkolló bangladesi krízis hónapjai alatt. Az 1971. évi bangladesi háború ugyanis dilemma elé állította az amerikai külpolitikát. Az emberi jogi visszaélések és háborús bűncselekmények tömeges elkövetése Kelet-Pakisztánban összeegyeztethetetlenek voltak Washington morális állásfoglalásaival. Nixon és Kissinger ugyanakkor nem akarta komolyabban bírálni azt a pakisztáni kormányt, amelynek sokat köszönhetett a Kínai Népköztársasággal való megegyezés tekintetében. Voltaképpen ez azt a látszatot keltette, hogy az amerikaiak nem törődnek a halott, illetve otthonuk elhagyására kényszerült bengáliak tömegeivel.

Ezzel összefüggően az amerikai külügy kevés útmutatást kapott arra nézve, hogy a fegyveralkatrész-szállítások fenntarthatók-e ilyen körülmények között a papíron még mindig baráti dél-ázsiai állammal szemben. Végül a szállítmányok befagyasztása mellett döntöttek, ugyanakkor egy 50 millió dollár értékű tételt eseti kivételként mentesítettek. Ez mintegy 300 darab páncélozott szállító harcjármű eladását jelentette volna. Emellett a már pakisztáni hadrendben tartott amerikai eszközök pótalkatrészeinek utánpótlása is fennmaradt. Noha az 50 millió dolláros tételből valójában mindössze egy 5 milliós kontingenst szállítottak le, az ügy nagyon rosszul hatott az USA kapcsolataira mindkét dél-ázsiai országgal.¹¹ Pakisztán vonatkozásában ezt tovább súlyosbította, hogy Washington nem volt kapacitálható arra, hogy érdemi fegyveres támogatás keretében megvédje az ország területi integritását. Az 1971. decemberi indiai villámháborús siker, amely a független Banglades megalakulásához vezetett,¹² azt a véleményt erősítette meg, hogy az amerikai támogatási szándék elégtelen, és nem nyújt kellő támaszt Pakisztán szuverenitásának és biztonságának szavatolásához. Ez, illetve az 1970-es évek hullámvölgye az amerikai–pakisztáni kapcsolatokban természetesen a kínai szövetség felértékelődéséhez vezettek, amelytől Iszlámábád ettől kezdve nem is volt hajlandó távolodni többé. Együttműködésük fejlődése előtt a bangladesi háborút követően felfuttatott pakisztáni nukleáris fegyverkezési program nyitott olyan utat, amelyre az amerikaiak nem léptek volna. 1977-ben a SEATO, majd 1979-ben a CENTO is megszűnt, Pakisztán szövetségi szerepe pedig ekkorra jelentősen

⁹ KUX, Dennis (1993): *India and the United States: Estranged Democracies, 1941–1991*. Washington D. C., National Defense University Press. 280.

¹⁰ JIAN, Chen (2001): *Mao's China and the Cold War*. Chapel Hill, The University of North Carolina Press. 249–254.; 262–268.

¹¹ KUX 1993, 294.

¹² JONES, Owen Bennett (2002): *Pakistan. Eye of the Storm*. New Haven, Yale University Press. 173.

hátterbe szorult más, az USA aktuális stratégiai koncepcióihoz jobban felhasználható országoké – főként Iráné és Szaúd-Arábiáé – mögött.¹³

Pakisztán az indiai fegyveres kapacitások gyors növekedésével és keleti szomszédjának regionális hatalmi ambícióival indokolta a támogatásokra vonatkozó igényeit. E szempontokat azonban csak Pekingben ismerték el releváns hivatkozási alapnak, támogatásuk lehetséges formái és keretei azonban jóval szerényebbek voltak ekkor, mint amit az amerikaiaktól lehetett remélni.

Mindent egybevetve a pakisztáni állam 1953 és 1979 között mintegy 6 milliárd dollárnyi katonai és gazdasági segélyben részesült az Egyesült Államoktól,¹⁴ időrendi szempontból egyenlőtlen eloszlásban. Gyökeres fordulatot az addigi trendekben a stratégiai környezet USA számára hátrányos megváltozása, az afganisztáni szovjet invázió hozott.

Ha e ponton visszatekintünk a kezdeti évtizedekre, megállapíthatjuk, hogy az amerikai–pakisztáni szövetségnek különleges jelentősége volt mindkét fél számára a hidegháború egyes szakaszaiban, összességében azonban a kölcsönös kiábrándultság és bizalmi deficit jellemezte viszonyukat. Mind az amerikaiak, mind a pakisztániak többet vártak a másik féltől, mint amit végül tapasztaltak részükről. Ez az 1980-as évekre – mikor a pakisztáni állam újfent különleges szerepet kezdett játszani Washington hidegháborús taktikájában – egy kétarcú játszma futott bele, amelyben a pakisztániak kihasználtak, az amerikaiak pedig becsapottnak érezték magukat.

Frontország – első felvonás

Az 1970-es évek Pakisztánjának nemzetközi pozícióját tehát a relatív elszigeteltség jellemezte, és ez rányomta a bélyegét az amerikai kapcsolatokra is. E jelenséghez – mint láthattuk – több tényező vezetett, amelyek között azonban nem elhanyagolható szerepet játszott az amerikaiak nonproliférációs politikája és a pakisztáni nukleáris fegyverkezéssel kapcsolatos álláspontja sem – ezt Iszlámábádban többnyire diszkriminatívnak és hiteltelennek tekintették. Emellett persze a hatalmat erőszakkal megragadó Muhammad Zia-ul-Haq tábornok sem volt igazán szalonképes partner. Washington ezekben az években Iránt és Szaúd-Arábiát tekintette első számú szövetségeseinek a Perzsa (Arab)-öböl tágabb térségében. E vélemény felülvizsgálatát az 1970-es évek végén bekövetkezett, az USA térségbeli stratégiai pozícióit nagyban meghatározó fejlemények kényszerítették ki.

Dél-Ázsia geopolitikai viszonyainak ekkortól kezdődött radikális átalakulása rendkívüli mértékben felértékelte Pakisztán szövetségét az Amerikai Egyesült Államok szemében. A folyamat első állomását az iráni iszlám forradalom 1979. februári győzelme jelentette, amellyel nemcsak a Pahlavi-dinasztia monarchikus hatalma semmisült meg, hanem megszűnt az amerikai külpolitika egyik legfontosabb közel-keleti támasza is. Még ez év december 24-én a Szovjetunió hadereje megkezdte afganisztáni műveleteit, megnyitva a hidegháború egy újabb forró hadszínterét. Mindkét fejlemény az érintett országokkal határos Pakisztán korábban is igen előnyösnek tartott földrajzi pozíciójára hívta fel (újra) az amerikai geostratégák figyelmét.

¹³ HILALI, A. Z. (2005): *US-Pakistan Relationship. Soviet Invasion of Afghanistan*. Aldershot, Ashgate. 64.

¹⁴ HUSAIN 1985, 5.

A szövetség újjáélesztése – és az ország „hadrendbe állítása” Moszkva afganisztáni feltartóztatása érdekében – Jimmy Carter elnök (1977–1981) nemzetbiztonsági főtanácsadójának, Zbigniew Brzezinskinek volt az alapkonceptiója. A stratégiai realitások kétségkívül igazolták őt: az afganisztáni szovjet törekvésekkel szembeni ellenállás – zömmel a CIA-n keresztül megvalósult – aktív amerikai támogatása az adott realitások mellett kizárólag Pakisztán területének és infrastruktúrájának igénybevételével volt megoldható. Ezt belátva Carter, de főként az őt követő Ronald Reagan elnök (1981–1989), „frontországnak” (front-line state) tekintette az iszlám államot a „gonosz birodalma” elleni küzdelemben.¹⁵

A pakisztáni kormány szintén lehetőséget látott a kapcsolatok felélesztésében, így nyitott volt az amerikai ajánlatra – együttműködésének árát azonban a biztonsági kockázatokra tekintettel meg kívánta kérni. Az 1980-as évek elején Iszlámábádban már valóban féltek a térségbeli szovjet térnyeréstől, így joggal lehetett számítani arra, hogy a felújított amerikai katonai támogatások ezúttal valóban a meghirdetett célt szolgálják. Más kérdés, hogy az adott modern fegyverzet mennyisége nem volt akkora, hogy a pakisztániak önmagukban eséllyel szálljanak szembe egy masszív szovjet támadással. Így annak az interpretációnak is maradt tere, hogy a pakisztáni hadfejlesztés eredményei perspektivikusan továbbra is az India-ellenes felkészülést szolgálják. Az adott helyzetben ezt a kockázatot vállalták, olyan mennyiségű katonai eszköz azonban nem jutott pakisztáni kézre, ami eltüntette volna India fölényét a konvencionális hadviselési képességek tekintetében.

A szóban forgó évtized folyamán az amerikai–pakisztáni államközi kapcsolatokat két alapvető kérdés dominálta. Az egyik az afganisztáni helyzet és az ehhez kötődő pakisztáni biztonsági szükségletek, a másik pedig Iszlámábád nukleáris fegyverkezési törekvése, amely ezekben az években már nyílt diskurzus tárgyát képezte. Mint röviden érintettük már, az 1971. évi bangladesi háborúban elszenvedett vereségét követően a pakisztáni állam elitje elsődlegességet biztosított a katonai nukleáris programnak, amelytől az ország legfelsőbb szintű biztonsági garanciáit és (első atomfegyverrel rendelkező muszlim államként) nemzeti identitásának megerősödését várták.¹⁶

Ennek eredményeképpen jelentős anyagi és politikai támogatást biztosítottak a Kahutai nukleáris kutatóközpontban zajló „projekt” számára. Az urándúsító berendezések építéséről az Egyesült Államok még az 1970-es évek folyamán tudomást szerzett.¹⁷ Washingtonban persze hamar felismerték, hogy a történelmi közelmúlt eseményeinek fényében hasztalan próbálják megakadályozni a két vezető dél-ázsiai ország nukleáris fegyverkutatásait.¹⁸ Az afganisztáni stratégia érvényesítése ugyanakkor azt követelte meg, hogy – különösen nyílt fórumokon – kerüljék a feszültséget generáló vitatémákat, és legfeljebb zárt ajtók mögött kerüljenek szóba a nukleáris proliferáció miatti amerikai aggodalmak.¹⁹ Az Egyesült Államok nonproliferciók törekvéseinek tiszteletben tartása persze kívánatos cél maradt,

¹⁵ HÁDA Béla (2014): A pakisztáni nukleáris fegyverkezési törekvések és az amerikai külpolitika 1979–1990. In MAJOROS István et al. szerk.: *Hindu istenek, számi tigrisek. Balogh András 70 éves.* Budapest, ELTE BTK. 201–214.

¹⁶ Lásd HÁDA Béla (2009c): Pakisztán „muszlim atombombája” – kényszerek és kockázatok. *Külgügyi Szemle*, 8. évf. 4. sz. 3–17.

¹⁷ KERR, Paul K. – NIKITIN, Mary Beth (2011): *Pakistan's Nuclear Weapons: Proliferation and Security Issues.* CRS Report for Congress, Congressional Research Service. 3.

¹⁸ *Non-proliferation in South Asia* (é. n.). US Department of State Cable, 145139, 6 June 1979. 1. Forrás: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/114198> (A letöltés ideje: 2018. 06. 05.)

¹⁹ TALBOT, Ian (1998): *Pakistan. A Modern History.* London, Hurst & Company. 250.

amelyet Reagan kormánya az együttműködés kockáztatása nélkül, diplomáciai úton igyekezett érvényesíteni, már csak a rá nehezedő belpolitikai nyomás miatt is.

Washingtonban az 1979-es afganisztáni inváziót követően elsősorban a szovjet befolyástól való félelemnek, illetve a bekerítettség érzésének tudták be Pakisztán együttműködési készségét.²⁰ A szovjet lépések ugyanis drasztikusan rontották az ország addig sem megnyugtató hadászati pozícióját, mivel az Indiával szembeni addigi keleti katonai erőkoncentrációval szemben egy hasonló ellenséges túlerő kialakulása fenyegetett a nyugati határoknál.²¹ Márpedig a pakisztáni elit ezekben az években is alapvetően az indiai fenyegetést tartotta szem előtt a nemzetbiztonsági koncepcióiban. Iszlámábád félelmét e „nyugati front” kialakulásától a Kelet-Bengál (Banglades) elszakadásáért elsődlegesen felelősnek tartott Indira Gandhi 1980. januári miniszterelnöki visszatérése is fokozta.²² Védelempolitikai vonatkozásban az is hozzátartozott a tényekhez, hogy az évtizedek óta jellemző keleti erőkoncentráció sajátos következményeként az Afganisztánnal szomszédos nyugat-pakisztáni térségek katonai infrastruktúrája jóval fejletlenebb volt. Quetta, Beludzsisztán tartomány fővárosa adott otthont az egyetlen komoly légitámaszpontnak a térségben.²³ Bár eredetileg Afganisztán sem a fejlett katonai infrastruktúrájáról volt ismert, a szovjet szükségletek jelentős fejlesztéseket ösztönöztek ezen a téren, ami még láthatóbbá tette a pakisztáni oldal hiányosságait. Így az amerikai katonai támogatás több vonatkozásban is indokoltnak tűnt.

1980-ban még nem volt egyetértés a két szövetséges között az együttműködés pénzügyi fejezeteit illetően. Jimmy Carter 400 millió dolláros segélycsomagra vonatkozó javaslatát – amelyet még Agha Shahi külügyminiszter 1980. január 11–13. között zajlott washingtoni látogatása alkalmával tett meg – Zia-ul-Haq elnök mogyorószemekhez (peanuts) hasonlította.²⁴ A Reagan-adminisztráció 1981. január 20-i hivatalba lépéséhez nagy várakozásokat fűztek Iszlámábádban.²⁵ Amerikai megállapítások szerint hozzáállásukat formálta, hogy „a pakisztániak úgy ítélték meg, hogy a republikánus kormányok történelmileg barátságosabbak a demokratapártiaknál, amelyek hitük szerint Indiát favorizálják”.²⁶ Ami a támogatás mértékét illeti, a pakisztáni fél kétségkívül nem csalódott a kormányváltásban: a Reagan-adminisztráció segélyezésre vonatkozó ajánlata már 3,2 milliárd dollárról szólt, 6 éves időtartamra.²⁷ Ezt 1986-ban egy újabb, immár 4,02 milliárd dollárról szóló csomag követte, amelyet (eredetileg) az 1988–1993 közötti időszakra irányoztak elő.²⁸ Mint említettük, 1965 után teljesen leépült az Egyesült Államok gazdasági segélyezése Pakisztán felé. Az új megállapodás eredményeképpen ennek tendenciája megváltozott,

²⁰ *Pakistan and the US: Seeking Ways to Improve Relations* (é. n.).

²¹ E félelemnek sajátos történelmi áthallást kölcsönöz, hogy a nyugatról Dél-Ázsia felé irányuló katonai mozgások hagyományos útvonalának évezredekken keresztül a mai Pakisztán nyugati határán fekvő magashegységi átjárók (főképpen a Khyber-hágó) számítottak.

²² *Request for Review of Draft Paper on the Security Dimension of Non-Proliferation* (é. n.). Memorandum, C05040077, 1981. 04. 09. 19.

²³ HUSAIN 1985, 9.

²⁴ TALBOT 1998, 249.

²⁵ *Pakistan and the US: Seeking Ways to Improve Relations* (é. n.). 2.

²⁶ *Pakistan and the US: Seeking Ways to Improve Relations* (é. n.). 2.

²⁷ TALBOT 1998, 250.

²⁸ Your Meeting with Pakistan Prime Minister Mohammad Khan Junejo. Memorandum for the President from George P. Shultz. In *Visit of Prime Minister Junejo of Pakistan, Briefing Book*. 8622569, July 15–21 1986. 22.

1983-ra az országba érkező segélyek 19%-át már az USA biztosította. A gazdasági fejlesztési beruházások súlypontjai a mezőgazdaság és az energiatermelés lettek.²⁹

1982–1983-ban az USA már 6%-át vette fel a pakisztáni exportnak, termékei és szolgáltatásai pedig 9,7%-át adták az importnak.³⁰ A dél-ázsiai ország kivitelét ugyanakkor főként alacsony hozzáadott értékű textil- és cipőipari termékek adták, míg importigénye kiterjedt a legkorszerűbb műszaki eszközökre is.

A segélyprogrammal végeredményben mindkét említett, a korban domináló alapvető külpolitikai dilemmát kezelték. Igaz, csak ideiglenes jelleggel. Egyrészt fokozták Pakisztán ellenállási képességeit és biztonsági komfortját, másrészt meggátolták, hogy az ország nyílt nukleáris erődemonstrációra szánja rá magát.³¹

Az amerikai fél a hírszerzés elemzéseire támaszkodva eleinte úgy vélte, hogy a pakisztáni elit nem kedveli ugyan a nukleáris fegyverkezés gondolatát, a gyakorlatban azonban nem hajlandó lemondani arról, és ebben a nép támogatását is bírja.³² Washington számára az adott körülmények között a nézeteltérés nyilvánosság előli háttérbe szorítása volt a kívánatos, bár szükségképpen csak ideig-óráig működő taktika.

Különösen azért, mert Dél-Ázsia esetében nem pusztán arról volt szó, hogy az egyik szuperhatalom meg akarta őrizni atomhatalmi státuszának különleges előnyeit. Egy 1981 áprilisában született memorandum megvilágítja a dél-ázsiai nukleáris ambíciókat elutasító amerikai álláspont tágabb, globálstratégiai összefüggéseit is. Az anyag megállapításai szerint a nukleáris fegyverek terjedése azzal fenyeget, hogy a jövő világában a Szovjetunió és az Egyesült Államok sokkal szerényebb ellenőrzést gyakorolhat majd a globális nukleáris erőegyensúly felett. Emellett a jelenséget a helyettesítő háborúkon (proxy wars) keresztül is aggasztónak találták, mivel megállapításuk szerint egy szovjet szövetséges és egy amerikai szövetséges állam esetleges jövőbeli konfliktusába sokkal valószínűbben sodródhatnak bele a szuperhatalmak, ha egyik vagy mindkét fél nukleáris fegyvereket fejleszt.³³ Aki tudott a sorok között olvasni, ez utóbbiról azonnal ráismert az indiai–pakisztáni konfliktusra.

A fegyverkezés feladása érdekében kifejtett diplomáciai nyomásgyakorlás azonban kiábrándító tapasztalatokat szült. Zia-ul-Haq kormányzata lényegében folyamatosan tagadta a fegyverkezés tényét, miközben egyértelmű volt, hogy az amerikaiak tudnak a programról. Különösen kínos feladat hárult Vernon A. Walters nyugalmazott tábornokra, aki Ronald Reagan elnök megbízásából utazó nagykövetként 1982-ben két alkalommal kereste fel a pakisztáni elnököt, hogy tárgyaljon vele az ország nukleáris ambícióiról. Megnyilvánulásai és a pakisztániaknak közvetített üzenetei jelezték, hogy tudja, tárgyalópartnerei hazudnak neki. Július 4-én lezajlott első találkozásukról készült beszámolójának sokat idézett szavai szerint Zia-ul-Haq vagy nem ismeri a tényeket, vagy a „legkiválóbb és leghazafiasabb hazudozó”, akivel valaha találkozott.³⁴

²⁹ ZAMAN 1985, 57.

³⁰ ZAMAN 1985, 56.

³¹ *Risk Assessment of the Sale of the AN/ALR-69 Radar Warning Receiver to Pakistan* (é. n.). Central Intelligence Agency Memorandum, 426026004, November 8, 1982. 4.

³² *Pakistan and the US: Seeking Ways to Improve Relations* (é. n.); *Pakistan: Security Planning and the Nuclear Option* (é. n.). Bureau of Intelligence and Research, Policy Assessments, Report 83-AR, 1983. 8.; *India-Pakistan: Pressures for Nuclear Proliferation* (é. n.). Bureau of Intelligence and Research, Policy Assessments, Report 778-AR, February 10, 1984. 3.

³³ *Request for Review of Draft Paper on the Security Dimension of Non-Proliferation* (é. n.). 2.

³⁴ *My first meeting with President Zia* (é. n.). U.S. Embassy Pakistan Cable, 10239, 5 July 1982. 4.

A pakisztáni tábornok-elnök ugyanakkor felhívta a figyelmet, hogy hazája nem mondott le a *nem katonai célú* nukleáris program lefolytatásának jogáról, és e jogot az Egyesült Államok is elismerte korábbi tárgyalásaik során. A Walters által elé tárt vádak tekintetében ugyanakkor ragaszkodott tagadó álláspontjához, felemlgetve, hogy az Iszlámábádba akkreditált amerikai nagykövet (akkor éppen Robert I. Spiers) mindenről informálódhat, ami Pakisztánban történik, és ő maga személyesen is tisztában van azzal, hogy semmi sem maradhat rejtve a CIA előtt, miközben hazája számára rendkívül fontosak az amerikai segítyek.³⁵

Második beszélgetésük alkalmával, 1982. október 17-én, Zia-ul-Haq elnök – az érintett beszámolója szerint – a következő üzenetet bízta Walters nagykövetre: „Walters tábornok, én egy becsületes ember vagyok. [...] Arra kérem önt, hogy mondja el az elnökének, becsületszavamat adom rá, mint Pakisztán elnöke és mint katona, hogy nem fejleszték és nem fogok fejleszteni nukleáris eszközt vagy fegyvert.”³⁶

Iszlámábád magatartása tehát azt sugallta, hogy csak a kétoldalú viszony megrontása árán lehet változásokat kikényszeríteni az ország nukleáris politikájában – és akkor sem feltétlenül a kedvező irányba. Különösen érzékennyé tette a kérdést, hogy a pakisztáni fél magatartása folyamatos hazugságra kényszerítette a Fehér Házat a Kongresszus irányába. A támogatások folyósításához ugyanis Reagan elnöknek 1985-től – az úgynevezett Pressler-módosítás értelmében – évente biztosítania kellett a Kongresszust arról, hogy a segíezett ország nem sérti meg az USA nonproliférációs törekvéseit, és a támogatások elősegítik, hogy ez a jövőre nézve is így maradjon. Pakisztán esetében mi sem állt távolabb a valóságtól, ami igen komoly belpolitikai támadási felületet nyitott az elnökkel szemben. Az ilyen rejtett, de könnyen személyessé váló feszültségforrások persze előre valószínűsítették, hogy a kapcsolatok a stratégiai feltételek megváltozásával akár drasztikus gyorsasággal is romolhatnak. Ezt erősítette az a dilemma is, amely a pakisztáni–kínai viszonyhoz kapcsolódott. Washingtonban ugyanis komolyan aggódtak amiatt, hogy a Pakisztánnak átadott amerikai haditechnika kínai kézre jut.³⁷

Az 1980-as évek derekára persze az amerikaiak is belátták, hogy a két szövetséges ország kül- és biztonságpolitikai érdekei csak egy bizonyos, szűk határig egyeztethetők össze.³⁸ A számukra kellemetlen epizód lezárására pedig mindössze néhány évet kellett várniuk.

Az érdektelenség évei

A Szovjetunió afganisztáni kalandjának vereséggel egyenértékű lezárulása sajátságos anomáliát idézett elő a pakisztáni kül- és biztonságpolitikában.

³⁵ *Pakistan Nuclear Issue: Meeting with President Zia* (é. n.). U.S. Embassy Pakistan Cable, 15696, October 17, 1982. 2–3.

³⁶ *Pakistan Nuclear Issue: Meeting with President Zia* (é. n.). From Ambassador Walters, State Department Cable, 299499, October 17, 1982. 1.

³⁷ *Risk Assessment of the Sale of the AN/ALR-69 Radar Warning Receiver to Pakistan* (é. n.).

³⁸ COHEN, Stephen P. (1985): U.S.–Pakistan Security Relations. In ROSE, Leo E. – HUSAIN, Noor A. eds.: *United States–Pakistan Relations*. Berkeley, Institute of East Asian Studies, University of California. 15.

Egyfelől mindenképpen pozitív változást eredményező következménye volt, hogy megszűnt a szovjet katonai nyomás északnyugati határain. Ez önmagában is jelentősen javította az ország biztonsági helyzetét, és még az India felé koncentráló, megszokott erőcsoportosítás helyreállítását is lehetővé tette. Mint később kiderült, a helyzet javulása leginkább a biztonság hagyományos katonai térnumán belül volt megfigyelhető, az afganisztáni polgárháborús kaosz fokozódása más területeken komoly kockázatokat hozott felszínre. Pakisztán a képlékeny helyzetben igyekezett megteremteni a tartós befolyásgyakorlás lehetőségét az afganisztáni belpolitikai viszonyokra nézve, de ennek eszközei kétélűnek bizonyultak, és az ezredfordulót követően a hivatalos pakisztáni külpolitika számára is problémássá váltak.

Ugyanakkor semmilyen szempontból nem tűnt üdvözlendőnek a pakisztáni–amerikai együttműködés gyengülése, amely nagyon hamar pénzügyi tekintetben is megmutatkozott. Miután George H. W. Bush elnök nem adta meg a nukleáris fegyverkezéssel kapcsolatos – korábban említett – biztosítékot, 1990 októberével az USA beszüntette Pakisztán katonai segélyezését, megtörve az 1988-tól indult támogatási periódust.³⁹ A nyugati támogatások kiadása és külpolitikai mozgásterének beszűkülése természetesen tovább fokozta az iszlám köztársaság fenyegetettségérzetét. A helyzet sajátos ellentmondása volt, hogy Zia-ul-Haq tábornok 1988-as halálát követően Pakisztán visszatért a polgári kormányzás modelljéhez, és még ha impozáns demokratikus fejlődésről túlzás is lett volna beszélni, a Pakisztáni Néppárt és a Pakisztáni Muszlim Liga Mian Muhammad Nawaz Sharif vezette formációja közötti kormányzati váltógazdálkodás mindenképpen jobban hasonlított az amerikaiak által favorizált belpolitikai modellre, mint az azt megelőző katonai diktatúra. Más szavakkal: volt egy olyan interpretációja is a történeteknek, hogy az Egyesült Államok támogatásokat adott egy önkényuralmi rezsimnek, míg ezeket megtagadta a választott kormányoktól.

Washington reakciója a megváltozott geopolitikai helyzetre – saját hatalmi politikájának perspektívájából – azonban logikus volt. A Szovjetunió visszavonulásával a globálstratégiai motiváció megszűnt, és újfent túlsúlyba kerültek azok a szempontok, amelyek Pakisztán problémás jellegét domborították ki. Emellett megszabadította a Fehér Házat egy felettébb kellemetlen, belpolitikai szempontból is kockázatos szerepléstől a kongresszusi garanciák elmaradásával. Iszlámábád támogatásának elapadása tulajdonképpen azt mutatta, hogy az amerikai politikai vonalvezetés ismét érvényesíteni kívánja korábbi politikai, főként nonproliférációs törekvéseit. Nem a változás jelentette tehát a kizökkenést a megszokott keretek közül, hanem éppen a megelőző időszak volt annak tekinthető.

Mindez persze nem változtatott azon, hogy a pakisztáni elit igen rossz néven vette hazája leértékelődését, és megerősítve látta azt a szemléletet, miszerint az amerikaiak csak kihasználják az országot, és nem lehet komolyan alapozni a nyugati szuperhatalom pénzügyi támogatására. Ebből a kínai orientáció erősödése és az immár egyértelműen eredményes katonai nukleáris program fenntartása következett – mindkettő alapvetően távolodást eredményező tendencia az amerikai érdekektől.

Az amerikai kormányzat – Indiához hasonlóan – Pakisztán nukleáris erődemonstrációra vonatkozó előkészületeivel is tisztában volt. Az egyetlen dolog, amit elérhetett, hogy Iszlámábád nem vállalkozik elsőként kísérleti nukleáris robbantásokra, azokat csak

³⁹ HÁDA 2014, 201–214.

a hasonló indiai lépésekre válaszul hajtja végre. Akkor viszont elkerülhetetlenül. Benazir Bhutto, a Pakisztáni Néppárt elnökhasszonya és Nawaz Sharif is igyekezett elvenni a nukleáris kérdés élet az amerikaiakkal folytatott megbeszéléseik során, és az indiai lépések elsődlegességét hangsúlyozták az atomsorompó-szerződéshez való csatlakozás tekintetében. Végeredményben azonban egyik pakisztáni kormány sem mutatott valódi hajlandóságot a katonai nukleáris program feladására, minek nyomán várható volt, hogy a folyamat vége a nukleáris fegyverek tesztelése lesz, még ha indiai elsőség mellett is.

1998 májusában lényegében ennek a forgatókönyvnek megfelelően történtek meg a két rivális állam nukleáris erődemonstrációi, amelyek tekintetében Pakisztán nemcsak a követő szerepbe került, de egyértelműen hangsúlyozta is azt. Nawaz Sharif miniszterelnök a kísérleti robbantások sikerét bejelentő beszédében jelentette ki, „nem kívántunk részeseivé válni ennek a nukleáris versenynek”.⁴⁰ A valóság persze – mint láttuk – összetettebb volt ennél. Pakisztán éppúgy szembenézett az események nyomán az amerikai szankciókkal, mint India, bár ez esetben is igaz, hogy azok igen felszínes hatású és rövid életű intézkedések voltak. Az 1999 késő tavaszán India és Pakisztán között kirobbant kargili háború ráadásul új prioritásokat eredményezett a nyugati hatalmak részéről: a rövid távú cél immár a konfliktus lecsendesítése és a nukleáris fegyverek bevetésének megakadályozása lett. Nawaz Sharif – tapasztalván, hogy országa ismét vesztesre áll – nyitottnak is mutatkozott az amerikai szerepvállalásra annak érdekében, hogy minél kisebb presztízsveszteséggel vonulhasson vissza.⁴¹ Bill Clinton elnök meghívására 1999. július 4-én Washingtonba látogatott. Tárgyalásuk eredményeként ígéretet tett az amerikai félnek, hogy visszavonja az úgynevezett „szabadságharcosokat” (a Kasmír indiai oldalán harcoló, zömmel militánsoknak öltöztetett pakisztáni katonákat) a tűzszüneti vonal pakisztáni oldalára.⁴² Tartván magát ehhez, Sharif július 12-én televíziós beszédben jelentette be a muszlim harcosok visszavonulását. A folyamat július 26-ára zárult le, így anélkül ért véget a kargili konfliktus, hogy bármelyik fél igazán súlyos károkat szenvedett volna.⁴³ Sharif lépése azonban feloldhatatlan ellentéteket támasztott a polgári kormány és a hadsereg vezérkara között. A kormányfő pozíciója az év őszén áldozatul is esett ennek az ellentétnek. Pakisztánban október 12-én újabb katonai államcsíny zajlott le, amelynek következtében Pervez Musharraf vezérkari főnök diktatórikus kormányzása vette át az addigi polgári kabinet helyét. Az események láncolata megerősítette az amerikai félben azt a vélekedést, hogy Dél-Ázsia – és benne Pakisztán – egy alapvetően instabil, komoly biztonsági kockázatokkal terhelt térség.

Hasonlóan azonban az 1970-es évek végéhez, az országgal kapcsolatos amerikai politika felülvizsgálatát szinte egyik napról a másikra kényszerítette ki a történelem alakulása: a 2001. szeptember 11-i terrortámadások – amelyek szálai egyértelműen Oszáma bin Ládénhez, az al-Káida dzsihádistá szervezet Afganisztánban rejtőző fejéhez

⁴⁰ Pakistan carries out nuclear tests (1998). *BBC News*, 1998. 06. 01. Forrás: http://news.bbc.co.uk/2/hi/events/asia_nuclear_crisis/archive/102096.stm (A letöltés ideje: 2010. 04. 07.)

⁴¹ Bővebben lásd HÁDA Béla (2010): Miniháború a világ tetején – az 1999. évi kargili konfliktus. In HÁDA Béla – LIGETI Dávid – MAJOROS István – MARUZSA Zoltán – MERÉNYI Krisztina szerk.: *Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves*. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. 247–260.

⁴² HUSSAIN, Syed Rifaat (2007): Pakistan's Changing Outlook on Kashmir. *South Asian Survey*, Vol. 14, No. 2. 199.

⁴³ KAPUR, S. Paul (2008): Ten Years of Instability in a Nuclear South Asia. *International Security*, Vol. 33, No. 2. 85.

vezettek – gyökeresen új helyzetet eredményeztek. Ebben az új szituációban újfent felértékelődött Pakisztán földrajzi pozíciója, és ez – ismét csak minden bizalmatlanság és probléma ellenére – a szövetségi viszony felelevenítését ösztönözte az USA részéről.

Frontország – a második felvonás

Az amerikai politikatörténet igen nagy jelentőséget tulajdonít a 2001. szeptember 11-i események hatásának. Nem vitás, ekkor alapjaiban változott meg az ország viszonyulása a dél-ázsiai térséghez is, ami válaszút elé állította a feleket. Még le sem ült a World Trade Center összeomlott ikertornyaiinak pora, amikor 2001. szeptember 12-én reggel Richard Lee Armitage külügyminiszter-helyettes beszélgetésre invitálta Mahmud Ahmed tábornokot, a pakisztáni katonai titkosszolgálat igazgatóját, aki éppen Amerikában tartózkodott. Armitage nem kerkelt: bejelentette, hogy az USA meg fogja semmisíteni a tálib kormányzatot Afganisztánban, és ehhez Pakisztán támogatását is igényli. Iszlámábád választhat: vagy az Egyesült Államok mellé áll, felhagyva a tálib kormányzat támogatásával – ebben az esetben felelevenítik hidegháborús szövetségüket, és az ország újra jelentős pénzügyi támogatásra számíthat –, vagy kitart a tálibok mellett – ez esetben azonban ellenséges államnak tekintik majd.⁴⁴ A pakisztáni kormányzat nem minden vita nélkül, de az előbbi opció mellett határozott. Ebben Pervez Musharraf tábornok-elnök személyes döntésének is nagy szerepe volt, míg tábornoktársainak egy része – maga Mahmud Ahmed, a hír hozója is – igen szkeptikus volt az amerikaiak feltétlen támogatását illetően.⁴⁵

Iszlámábád az amerikai kormányzat és az Ázsiai Fejlesztési Bank jelentős támogatásaira számíthatott a pozitív döntés következtében (persze a szankciók feloldása mellett), arra azonban a washingtoniak nem voltak kapacitálhatók, hogy Indiával is szembehelyezkedjenek a kedvéért. Így a kasmíri területi vitában továbbra sem hozott érdemi elmozdulást a szorosabbá váló viszony. Pakisztán gazdaságának és nemzetközi mozgásterének azonban érezhetően használt az amerikai elismerés. Musharraf viszonylag jól megtalálta a hangot a neokonzervatív amerikai kormányzattal, a kapcsolatokat azonban ekkor is gyakran érték kritikák. Ezek elsősorban a dél-ázsiai ország jóhiszemű, szövetségi magatartásához kapcsolódtak. A legsúlyosabb kétségeket támasztó témák a nukleáris technológiák proliferációja és a terrorizmus támogatása voltak.

Abdul Qadeer Khan, a pakisztáni nukleáris fegyverkutatások vezetője a 2000-es évek elején bukott le egy nemzetközi hálózat működtetésével, amelynek keretében a pakisztáni nukleáris fegyverkezés egyes eredményeivel kereskedett – olyan országok bevonásával, amelyek legkevesbé sem álltak baráti viszonyban az USA-val. Ügyfelei között Líbia, Irán és Észak-Korea is szerepeltek, így aligha volt meglepő az amerikaiak határozottsága, amikor szembesítették pakisztáni partnereiket a bizonyítékaikkal, és Qadeer Khan megbüntetését, valamint a kritikus technológia és szellemi termékek külföldre jutásának megakadályozását

⁴⁴ AJAMI, Fouad (2011): Pakistan and America. *Policy Review*, December/January, 2011. 33.; SHAIKH, Farzana – JONES, Owen Bennett (2006): Pakistan's Foreign policy under Musharraf: between a rock and a hard place. *Chatham House, Asia Programme, Brief Paper*, No. 1, 2.

⁴⁵ HUSSAIN, Zahid (2007): *Frontline Pakistan*. New York, Columbia University Press. 41.

követelték. Noha 2004-ben maga a főkonstruktőr is elismerte az ellene felhozott vádakat,⁴⁶ Musharraf kormányának reakciója elég erőtlen volt. Ez nemcsak a feltételezett érintettségével,⁴⁷ hanem a vezető tudós pakisztáni népszerűségével is magyarázható volt, végeredményben azonban az addig is gyenge bizalom erodálódását hozta magával.

Számtalan jel mutatott arra is, hogy a nyílt színen egyértelmű választás nem érvénytelenítette a pakisztáni állam titkosszolgálati köreinek azon elképzeléseit, amelyek az iszlám ideológiai bázisú militáns szervezetek támogatásával akarták nem konvencionális eszközökhöz juttatni Pakisztánt – mind az afganisztáni belső viszonyok befolyásolására, mind az Indiával szembeni nyomásgyakorlásra. Jól bejáratott módszereik még az 1980-as évekből eredeztethetők, a 2000-es évekre azonban már egyértelműen ellentétesek voltak az amerikaiak céljaival.

Egy pillanatig sem volt titok ugyanakkor, hogy a pakisztáni kormányzat Kína irányába is elkötelezett maradt. Pervez Musharraf hatalomátvétele után komoly figyelmet szentelt a kínai kapcsolat fejlesztésének – erről a 2000. január 17-i pekingi látogatása is tanúskodott. Ennek során a kínai fél biztosította partnerét arról, hogy a katonai államcsínynek semmilyen negatív következménye nem lesz a két ország együttműködésére.⁴⁸ A partnerség további mélyítésében – főként a kétoldalú kereskedelem fejlesztése és bizonyos, a kínaiak számára is fontos bányászati és infrastrukturális beruházások terén – pedig igen hamar sikerült kijelölni a fő csapásirányokat. A csaknem két év elteltével megindult amerikai közeledés pedig nem változtatott érdemben ezen a folyamaton. A 2000-es évek indiai–pakisztáni „rakéta-versenye” ráadásul újra rávilágított a kínai támogatás fontosságára. Utóbbi nemcsak a „muszlim atombomba” kifejlesztéséhez szükséges technológiai háttér felépítésében, illetve a fegyver előállításához szükséges tudományos munkában megjelenő kínai hozzájárulást jelentette ugyanis, hanem a bevetési lehetőségek bővítését is.⁴⁹ Az 1998 tavaszának nukleáris kísérleteit követő kritikus években 5 olyan pakisztáni rakétafegyver tesztelésére is sor került, amelyek egyértelműen kínai technológiai segítséggel készültek el.⁵⁰ Ezen kívül 1995–2008 között az iszlám köztársaság vette át a kínai fegyverexport nagyjából 40%-át: ezzel a keleti nagyhatalom haditechnikájának első számú vásárlója volt.⁵¹ A 2006–2010 közötti periódusban Pakisztán a teljes forgalomból való 5%-os részesedésével a világ 4. legnagyobb fegyverimportőrének számított. Ennek 39%-át az USA-ból, 38%-át Kínából vásárolta.⁵²

2001 szeptemberét követően a katonai segélyezés – immár hosszú történelemre visszatekintő – ügye ismét központi helyre került a pakisztáni–amerikai kapcsolatokban. Pakisztán a 2000-es évektől az Egyesült Államok által egyik leginkább támogatott ország

⁴⁶ ASTILL, James (2004): 'I offer my deepest regrets to a traumatised nation.' *The Guardian*, 2004. 02. 05. Forrás: www.theguardian.com/world/2004/feb/05/pakistan.jamesastill (A letöltés ideje: 2011. 03. 12.)

⁴⁷ Khan: Musharraf approved nuclear sale (2008). *UPI*, 2008. 07. 05. Forrás: www.upi.com/Top_News/2008/07/05/Khan-Musharraf-approved-nuclear-sale/UPI-31221215269789 (A letöltés ideje: 2008. 04. 07.)

⁴⁸ Ho, Stephanie (2000): Correspondent Report (China-Pakistan). *Voice of America*, 2-258159, 1/18/2000.

⁴⁹ *China's Nuclear Exports and Assistance to South Asia* (2009). Forrás: www.nti.org/db/China/nsaspos.htm. (A letöltés ideje: 2009. 03. 19.)

⁵⁰ Ezek a Hatf-II-; Hatf-III-; Hatf-IV-; Hatf-VI- és Hatf-VII-modellek.

⁵¹ DUNNE, John Paul – SKÖNS, Elisabeth (2010): *FWC Sector Competitiveness Studies. Study on the Impact of Emerging Defence Markets and Competitors on the Competitiveness of the European Defence Sector*. Final Report, 12th February 2010. 93.

⁵² HOLTOM, Paul – BÉRAUD-SUDREAU, Lucie – BROMLEY, Mark – WEZEMAN, Pieter D. – WEZEMAN, Siemon T. (2011): Trends in International Arms Transfers, 2010. *SIPRI Fact Sheet*, March 2011. 5.

lett. Például a 2010. költségvetési évben Izrael után a második volt a sorban,⁵³ de 2013-ban is – Afganisztán mögé szorulva – a harmadik helyet foglalta el.⁵⁴ Arról már jóval árnyaltabban foglalhatunk állást, hogy mennyire váltotta be a segélyezés a hozzá fűzött reményeket.

Emlékeztet, hogy a Congressional Research Service által közölt hivatalos amerikai összesítések szerint 2002–2012 között a Pakisztánnak előírányzott segélyek összértéke elérte a 25,379 milliárd dollárt.⁵⁵ Ennek kétharmadát – 16,9 milliárdot – különböző címkével ellátva, de közvetlenül a biztonsági erőfeszítések támogatására szánták.⁵⁶ Az antiterrorista műveletek elősegítésére folyósított koalíciós támogatás a 2001–2011 közötti periódusban a pakisztáni védelmi költségvetés nagyjából 20–25%-ának megfelelő összeg volt.⁵⁷ Igaz, még a 2008-as pakisztáni polgári átmenet körül felmerült, hogy egyes pakisztáni körök ennek egy tekintélyes részét valószínűleg saját javukra használták fel,⁵⁸ illetve az Indiával szembeni katonai felkészülésre fordították.⁵⁹

Az országnak nyújtott amerikai segítség jelentős része tehát a terrorizmus és a felkelő csoportok (legfőképpen persze a tálibok és az al-Káida) elleni küzdelem előmozdítását célozta volna meg, éppen azt a problémakört, amelynek kezelésében Pakisztán szinte semmit sem tudott felmutatni az amerikai adófizetők milliárdjaiért. Mindez persze évtizedes távlatokban nem újdonság: Bruce Riedel, a CIA térséggel foglalkozó egykori vezető elemzője mutatott rá, hogy hazája évtizedeken át dollármilliárdokat juttatott Pakisztánba, de a pénz felhasználásával az alig vagy egyáltalán nem tudott elszámolni.⁶⁰ 2011 után ennek megfelelően fokozatosan csökkentették a Pakisztánnak nyújtandó segélyek értékét,⁶¹ bár azok összesített volumene 2017-re így is meghaladta a 33 milliárd dollárt.⁶²

Amikor George W. Bush elnök 2004. június 17-én Pakisztánt országa legfontosabb NATO-n kívüli szövetségésének nevezte, kijelentése széles sajtóvisszhangot kapott, azóta is gyakran idézik.⁶³ Ugyan hozzáállása Pervez Musharraf tábornok diktatúrájához leginkább pragmatikus szemléletet tükrözött, megnyilvánulásaiban sokan inkább a régóta emlegetett „kettős mérce” tipikus példáját látták. Bush éppúgy késznek mutatkozott a viták

⁵³ EPSTEIN, Susan B. – KRONSTADT, Alan K. (2013): *Pakistan: U.S. Foreign Assistance*. CRS Report for Congress. 5., 20–21. Forrás: <https://fas.org/sgp/crs/row/R41856.pdf> (A letöltés ideje: 2018. 01. 22.)

⁵⁴ Az úgynevezett Kerry–Lugar–Berman-törvény. Forrás: <http://foreignassistance.gov/CountryIntro.aspx> (A letöltés ideje: 2013. 04. 11.)

⁵⁵ EPSTEIN–KRONSTADT 2013, 5.

⁵⁶ EPSTEIN–KRONSTADT 2013, 20–25.

⁵⁷ EPSTEIN–KRONSTADT 2013, 13.

⁵⁸ WALSH, Declan (2008): Pakistani military ‘misspent up to 70% of American aid’. *The Guardian*, 2008. 02. 28. Forrás: www.guardian.co.uk/world/2008/feb/28/pakistan.usa (A letöltés ideje: 2008. 03. 11.)

⁵⁹ SANGER, David E. (2008): Revamping Pakistan Aid Expected in Report. *The New York Times*, 2008. 12. 06. Forrás: www.nytimes.com/2008/12/07/washington/07policy.html?_r=0 (A letöltés ideje: 2008. 12. 15.)

⁶⁰ Utóbbi persze naivítás lenne túl hangosan számon kérni, hiszen az amerikai pénzek legalább egy része olyan tevékenységek, illetve személyek támogatására fordítódott, akikkel senki sem büszkélkedett szívesen. Bővebben: RIEDEL, Bruce (2011): *Deadly Embrace. Pakistan, America and the Future of the Global Jihad*. Washington D. C., Brookings Institution Press.

⁶¹ *Aid to Pakistan by the Numbers* (2013). Center for Global Development. Forrás: www.cgdev.org/page/aid-pakistan-numbers (A letöltés ideje: 2018. 06. 13.)

⁶² HARRIS, Gardiner (2017): U.S. Gives Military Assistance to Pakistan, With Strings Attached. *The New York Times*, 2017. 08. 30. Forrás: www.nytimes.com/2017/08/30/us/politics/us-aid-pakistan-terror.html (A letöltés ideje: 2018. 06. 13.)

⁶³ Lásd például: Bush names Pakistan ‘major ally’ (2004). *BBC News*, 2004. 06. 17. Forrás: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/3814013.stm> (A letöltés ideje: 2011. 09. 16.)

meghaladására az afganisztáni erőfeszítések sikerre vitele érdekében, mint Ronald Reagan két évtizeddel korábban. Hozzáállása segített tartósítani a stratégiai együttműködést. Noha a 2008. februári választások eredményeképpen az egyik első számú szövetségesként kezelt Pervez Musharraf hatalma megrendült, majd ugyanazon év augusztusában lemondásra is kényszerült, az ország irányítását átvevő polgári kabinet is kitartott az amerikai barátság mellett.

Az amerikai stratégiai gondolkodás hagyományos kritikusai által hangoztatott elvi/ideológiai vetületnél azonban kezdettől fogva sokkal fontosabb, gyakorlati dilemma volt, hogy Pakisztán sajátos belső erőviszonyai (azaz a fegyveres testületek, különösen a vezető titkosszolgálat, az Inter-Services Intelligence [ISI] széles körű autonómiája), a szintén szövetséges Indiához és a helyi iszlámista szervezetekhez fűződő kapcsolata, valamint a Kínával és Iránnal fenntartott viszonya milyen mértékben teszik lehetővé a szövetség fenntartását és fejlesztését.

Különösen problematikus volt az ISI tálib kapcsolatainak fennmaradása. Mindez persze aligha meglepő, ha felidézzük, hogy a mozgalom létrejöttében és afganisztáni térnyerésében a szervezet támogatása is közrejátszott.⁶⁴ Pakisztánban emellett a kormányzat, a hadsereg és a titkosszolgálatok nem mindig ugyanúgy definiálták a „nemzet érdekeit”, ami a hatékony civil kontroll hiányában komoly, Nyugaton lényegében ismeretlen probléma volt. A titkosszolgálatok különálló „játszmái” az afganisztáni és kasmíri térségben a pakisztáni stratégiai érdekek érvényesítésének rejtett hadszínterét alakították ki, ez azonban nemritkán az amerikai érdekek ellen hatott.

Az amerikai Hírszerző Közösség elemzései – már amennyit ismerni lehetett a megállapításaikból – rendre azt valószínűsítették, hogy a leginkább keresett terrorista, Oszáma bin Ládén elhagyta korábbi afganisztáni szállásait, és a határon átszökve a pastunok által lakott pakisztáni területen, gyaníthatóan az úgynevezett Szövetségi Igazgatású Törzsi Területeken⁶⁵ lett új menedékre. A pakisztániak sokáig váltig állították, hogy nem ismerik a terroristavezér tartózkodási helyét, és ez alapvetően hihető is volt. Az említett térségben ugyanis a függetlenné válástól kezdve nagyon gyenge volt a központi államigazgatás szerveinek jelenléte. Amikor azonban 2011. május 2-án a Khyber-Pakhtunkhwa tartománybeli Abbottabadban végül fellelték és likvidálták Oszáma bin Ládént, az otthonául szolgáló nagyméretű, erődszerű, jól felszerelt ház egy több mint 200 ezres városban nem éppen arról tanúskodott, hogy lakói minden feltűnés nélkül élhették volna az életüket. Azonnal szárnyra kapott a találgatás a pakisztáni kormány érintettségével kapcsolatban, ami lépéskényszerbe hozta Iszlámábádot. Musharraf utóda, Aszif Ali Zardari pakisztáni elnök másnap a *Washington Post* számára eljuttatott véleménycikkben fordult az amerikai közvéleményhez.⁶⁶ Ebben Pakisztán – mint „a terrorizmus legnagyobb áldozata” – elkötelezettsége mellett érvelt, és példaként hozta fel a társadalom veszteségeit (ekkor még mintegy 30 ezer főben határozva meg a civil áldozatok számát) a terrorizmus elleni küzdelem nyomán.

⁶⁴ WEST, Julian (2001): Pakistan's 'godfathers of the Taliban' hold the key to hunt for bin Laden. *The Telegraph*, 2001. 09. 23. Forrás: www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/pakistan/1341405/Pakistans-godfathers-of-the-Taliban-hold-the-key-to-hunt-for-bin-Laden.html (A letöltés ideje: 2011. 10. 06.)

⁶⁵ Ezek közé 7, az afgán–pakisztáni határvidéken elterülő kis, pastunok által lakott törzsi terület sorolható, amelyek speciális közigazgatási jogállással rendelkeznek, valamint 6, központilag irányított határrégió.

⁶⁶ ZARDARI, Asif Ali (2011): Pakistan did its part. *The Washington Post*, 2011. 05. 02. Forrás: http://wpost.com/opinions/pakistan-did-its-part/2011/05/02/AFHxmybF_story.html (A letöltés ideje: 2011. 03. 12.)

Az al-Káida szellemi vezérének „semlegesítését” ugyanakkor a pakisztáni–amerikai együttműködés sikereként ábrázolta. Az eset megmutatta a pakisztáni kormányra nehezedő kettős (külső és belső) kényszert is. Zardarinak egyszerre kellett bizonyítania a külföldi partnereknek az ország elszántságát és megbízhatóságát és a hazai közvéleménynek a kormány kemény ellenlépéseit a pakisztáni szuverenitást megsértő amerikaiakkal szemben. Dacára a kellemetlenségeknek és a pakisztániak érintettségét firtató megalázó állásfoglalásoknak, bin Ládén halála távlatilag komoly terhet vett le a pakisztáni diplomácia válláról. Többé már nem kereste senki az országon a terroristavezért. Miután a pakisztániak 2011-ben egy időre lezárták a határokat, Washington az északi elosztóhálózat fejlesztésével, azaz Afganisztán északi szomszédjainak bevonásával igyekezett enyhíteni Pakisztán egyedülállóan fontos szerepét az afganisztáni nemzetközi erők logisztikai ellátásában. Ennek hatása azonban korlátozott maradt, és a viszony enyhülésével az utánpótlási vonalak dilemmája is megoldódott.

A 2001-es közeledési folyamat gyors eredményeképpen az amerikai piac látványosan felértékelődött a pakisztáni külkereskedelem számára, amelynek előmozdítására az USA jelentős deficitet is vállalt.⁶⁷ Ennek nyomán a dél-ázsiai ország exportjának legnagyobb hányada a 2000-es évek végén már ide érkezett. Ez a 2009–2010-es költségvetési évben a 20,29 milliárd dollár összértékű kivitel 15,87%-át tette ki.⁶⁸ A 32,71 milliárdos importból ugyanakkor csak 4,81%-kal részesedtek az amerikai cégek.⁶⁹ Mindez az USA kereskedelmi partnereinek rangsorában csak az 57. helyre volt elég.⁷⁰ A legfőbb importforrás ekkor már a Kínai Népköztársaság volt.

Az Egyesült Államokba irányuló pakisztáni export 80%-át a textilipari termékek, míg a behozatal tekintetében a legdinamikusabban növekvő tételt a haditechnikai vásárlások jelentették. Voltaképpen a pakisztáni–amerikai kereskedelmi kapcsolatokat erősen motiválták a politikai megfontolások, azok az USA szemszögéből önmagukban nem voltak igazán kiemelkedő jelentőségűek, és szándék esetén könnyedén leépíthetőnek tűntek. A szövetségi viszony egyértelmű nyertese e téren a pakisztáni fél volt – és különösen a védelmi szféra vonatkozásában (tehát a fegyveres erők számára) hozott látványos eredményeket. 2006-ban Pakisztán összesen 3,5 milliárd dollár értékben írt alá fegyvervásárlási szerződést az USA-val, ami egymaga csaknem elérte az 1950–2001 között megkötött amerikai–pakisztáni fegyverüzletek összértékét.⁷¹ A hadsereg felszerelésének modernizálása az amerikai technológia rendszeresítésével különösen a légierőt érintette új vadászrepülőgépek és támadó-helikopterek, illetve rendszeresített fegyverzetük beszerzésével. Emellett újra napirendre került a már korábban rendszeresített amerikai eszközök korszerűsítése, valamint harcjárművek, tüzérségi eszközök és muníció beszerzése is.

Dacára a bővülő külkereskedelemnek, a 2007–2008. statisztikai évtől kezdve Pakisztán gazdasági növekedésének üteme – a 2001–2006 között tapasztalható folyamatos felívelés

⁶⁷ Lásd Trade in Goods with Pakistan (é. n.). *U.S. Census Bureau*. Forrás: www.census.gov/foreign-trade/balance/c5350.html (A letöltés ideje: 2011. 10. 16.)

⁶⁸ Pakistan Exports, Imports & Trade (2010). *Economy Watch*, 2010. 03. 29. Forrás: www.economywatch.com/world_economy/pakistan/export-import.html (A letöltés ideje: 2011. 10. 13.)

⁶⁹ Pakistan Exports, Imports & Trade (2010).

⁷⁰ *Pakistan* (é. n.). Office of the United States Trade Representative. Forrás: www.ustr.gov/countries-regions/south-central-asia/pakistan (A letöltés ideje: 2011. 10. 13.)

⁷¹ GRIMMETT, Richard F. (2009): *U.S. Arms Sales to Pakistan*. CRS Report for Congress. Forrás: <http://fas.org/sgp/crs/weapons/RS22757.pdf> (A letöltés ideje: 2010. 03. 12.)

után – látványosan lelassult.⁷² A szélesebb ázsiai összehasonlításban is feltűnően gyenge teljesítmény, a szociális feszültségek és az ellátási nehézségek nyomán erősödő társadalmi elégedetlenség 2009-től érzékelhetően arra ösztönözte a kormányt, hogy prioritást adjon a gazdasági kapcsolatok fejlesztésének. Ezzel együtt is mindössze részleges sikereket érttek el a gazdasági növekedés felfuttatásában. Noha 2014-re sikerült ismét 4% fölé, majd 2016-ra 5% fölé tornászni⁷³ a GDP éves növekedését, ezzel Pakisztán még mindig aránylag gyenge teljesítményt nyújtott az ázsiai térségben, ami folyamatos lemaradását eredményezte nemcsak a rivális Indiától, de Délkelet-Ázsia államaitól is. Mint még szó lesz róla, az Egyesült Államok több kulcsfontosságú területre kiterjedő együttműködéssel járult hozzá a pakisztáni gazdaság potenciális fejlődési lehetőségeinek javításához.

Mindezzel párhuzamosan azonban Pakisztán nemcsak az USA, hanem a Kínai Népköztársaság geostratégiai számításában is kulcsfontosságú tényezővé vált. Utóbbinak közvetlen befolyása volt Dél-Ázsia biztonságpolitikai környezetére, és elkötelezettségét sem egy konkrét vállalkozás inspirálta, hanem hatalmi építkezésének tartós igényei. Ezek között különösen fontos szempontot jelentett az Indiai-óceán térségébe való kijutás és a hajózási útvonalak biztonságának problematikája. Ezzel természetesen az indiai nagyhatalmi törekvések Kínára nézve kockázatos hatásaira reagált, megoldásában pedig az iszlám köztársaságnak is szerepet szántak.⁷⁴ Peking a múltbéli tapasztalatok és a hosszú távú perspektívák elemzése nyomán egyaránt megbízhatóbb partnernek ígérkezett Washingtonnál. Mindez az adott időszakban, de lényegében e sorok lezárásáig, a haszonmaximalizálás jegyében zajló egyensúlyozás politikáját ösztönözte Pakisztánban.

Az USA szemében mindez azért különösen problémás, mert a 21. században egyre inkább a Kínai Népköztársaság hatalmi építkezése válik az Egyesült Államok érdekeinek kihívójává az ázsiai csendes-óceáni térségben. Washingtonban pedig kevés kétség maradt afelől, hogy egy kiélezett helyzetben az iszlámábádiak inkább a szomszédos hatalom mellé fognak állni. Pakisztán tehát továbbra sem számított olyan szövetségesnek, akire hosszabb távon lehetett alapozni. A bizalmat persze nemcsak ez rombolta, hanem a terrorizmus elleni háborúban tanúsított pakisztáni magatartás sem erősítette.

A vezető pakisztáni titkosszolgálat – a már említett ISI – tálib kapcsolatainak fennmaradása 2001 szeptemberét követően számos nyugati elemzés központi témája volt. Elsődlegesen ez indokolta az amerikaiak szemében, hogy ne – vagy csak nagyon óvatosan – osszanak meg információkat a pakisztáni partnerekkel a terrrorszervezetek tagjai ellen tervezett műveletekkel kapcsolatban. Pakisztán titkosszolgálati köreinek részleges együttműködése a szélsőséges iszlám militáns csoportokkal egy kívülálló számára áttekinthetetlen érdek- és szempontrendszer létrejöttét eredményezte, amely társadalmi és politikai összefonódásain keresztül az elsődleges akadálya volt a szélsőségesekkel szembeni valóban hatékony fellépésnek az országon belül. Olyannyira, hogy e kapcsolatrendszer pontos feltérképezésének és felszámolásának – minden ígéret ellenére – 2001-et követően érdemben hozzá sem láttak. E területen a pakisztáni felet többnyire ugyanúgy a látszatintézkedések jellemezték,

⁷² Ez idő alatt, a 2004–2005 statisztikai évben a GDP növekedése a 9%-ot is elérte. Az adatokat lásd: www.tradingeconomics.com/pakistan/gdp-growth (A letöltés ideje: 2017. 05. 12.)

⁷³ Pakistan GDP Growth Rate 1952–2018 (é. n.). *Trading Economics*. Forrás: <https://tradingeconomics.com/pakistan/gdp-growth> (A letöltés ideje: 2018. 06. 13.)

⁷⁴ Erről bővebben például: BLAZEVIĆ, Jason J. (2009): Defensive Realism in the Indian Ocean: Oil, Sea Lanes and the Security Dilemma. *China Security*, Vol. 5, No. 3. 59–71.

mint az illegális nukleáris transzfer kivizsgálásának vonatkozásában. A kormányzat ugyanis nem vállalkozhatott támadásra a titkosszolgálat pozícióival szemben. Kettős játszma alakult ki az országban a „terrorizmus elleni háború” tekintetében, ahol a hadsereg és a kormányzat az amerikaiakkal együttműködő magatartást vett fel, míg a titkosszolgálatok és egyes társadalmi szervezetek továbbra is informális összeköttetéseket tartottak fenn a militáns szervezetekkel. Mindez azt is jelentette, hogy az afgán–pakisztáni törzsi határvidék pacifikálására tett kísérletek sorra kudarcot vallottak, noha ez fontos összetevője lett volna a térség eredményes konszolidációjának. A Nyugat számára először éppen a 2002-es, kudarcba fulladt Kalusha-hadműveletet követő, úgynevezett shiakai békeegyezmény világított rá e probléma mélységére, amelyben Iszlámábád gyakorlatilag a Nik Mohamed Vazir vezette tálib erők kezére játszotta Dél-Vazirisztánt.⁷⁵ A 2008-ban hatalomra került, a Pakisztáni Néppárt által dominált polgári kabinet az év szeptemberétől már nagyobb elszántságot mutatott a katonai fellépésre. A rákövetkező évek tálibellenes hadműveletei⁷⁶ mégsem vezethettek a kívánt eredményre, újfent rámutatva, hogy a pakisztáni állam – dacára 620 ezer fős hadseregének és működőképes nukleáris arzenáljának – csak kifelé volt erős, a belső életét széthúzás, feszültségek és még elvi szinten is nehezen összeegyeztethető törekvések jellemezték, ami még inkább korlátozta szövetségesként való használhatóságát.

Dacára a folyamatos külföldi kritikáknak, a pakisztáni titkosszolgálatok és a militáns csoportok összefonódásai belpolitikai jelentőségük miatt sem voltak egykönnyen feloldhatók. Utóbbi esetén ugyanis az ISI nemcsak egy nagyra értékelt taktikai eszközt veszítene el Indiával szemben, hanem még kevésbé tudná kontroll alatt tartani a fundamentalista mozgalmak belső, társadalmi törekvéseit, ez pedig a pakisztáni belbiztonsági helyzet drasztikus romlását is előidézheti. Minthogy a titkosszolgálati elit is komolyan ügyelt a tekintélyére és politikai pozícióira, egyik következményt sem kívánta megkockáztatni. Informális, tehát nem intézményesített kapcsolatainak testületi szintű felszámolása nem bizonyult megoldhatónak, különösen egy olyan társadalmi közegben, ahol egy törzsi identitások által létrehozott szolidaritási/konfliktusrendszer rendre kereszttezheti a „nemzeti” szinten kitűzött célok érvényre jutását, és ahol a személyes kapcsolattartásnak nagyon nagy jelentősége van. Mindez annak ellenére volt igaz, hogy a terrrorszervezetek fellépése végeredményben nem segítette elő a kasmíri konfliktus Iszlámábád érdekeinek megfelelő rendezését, így az is kérdésessé vált, hogy érdemes-e az ezzel kapcsolatos vitákat felvállalni az Egyesült Államokkal.

A kép teljességéhez ugyanakkor az is hozzátartozik, hogy a 2000-es évek során az afganisztáni állam politikai jövőjével kapcsolatos bizonytalanságok alapjaiban határozták meg a pakisztáni magatartást. Egyáltalán nem volt kizárható ugyanis, hogy a táliboknak még jut valamiféle szerep annak alakításában. Pakisztán számára alapvető érdekként fogalmazódott meg, hogy a mindenkori kabuli rezsim – legyen az bármilyen irányultságú – békés egymás mellett élésre törekedjen vele, nemcsak a terrorizmus problémája, hanem az országban élő mintegy 30 millió pastun származású ember miatt is. A tárgyalt időszakra a pastun nemzet demográfiai súlypontja már egyértelműen a pakisztáni területekre esett. Történelmi és szociális összefonódásuk Afganisztán társadalmával olyan tényező, amelyet

⁷⁵ FAYYAZ, Shabana (2007): Towards a Durable Peace in Wasiristan. *Pakistan Security Research Unit, Brief*, No. 10, 9–10.

⁷⁶ Erről például HÁDA Béla (2009b): A tálibok elleni háború hosszú fejezete – a dél-vazirisztáni konfliktus. *Nemzet és Biztonság*, 2. évf. 10. sz. 67–75.

az iszlámábádi kormány akkor sem hagyhatott volna figyelmen kívül, ha a határtérségben tevékenykedő szélsőséges csoportok és maguk a tálibok is nem elsősorban rájuk támaszkodva biztosították volna a tevékenységük feltételeit. Mindezek olyan szempontokkal egészítették ki Pakisztán számára az úgynevezett „terrorizmus elleni háborút”, amelyek kevés megértésre leltek az amerikai fél részéről. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a 2010-es évek elejére az elemzők eredményei és a korábbi funkcionáriusok személyes beszámolói nyomán az a határozott kép rajzolódott ki, hogy az ISI-nak aligha van lehetősége arra, hogy eltérítse a tálibokat afganisztáni céljaiktól. A krízist tehát nem lehetett pusztán a gyakran demonizált titkosszolgálati elit semlegesítésével megoldani.

Bár Washingtonban ez aligha változtatott az alapdilemma megítélésén, a szélsőségesekkel szembeni kétarcú politika a dél-ázsiai ország kínai kapcsolataiban is okozott feszültségeket. A pakisztáni törzsi zónában ugyanis a Hszincsiang-Ujgur Autonóm Terület függetlenségéért harcoló ujgur szeparatista szervezetek is bizonyítottan támaszra leltek. Hasan Mahsum, a Kelet-turkesztáni Iszlám Párt emírjének 2003. október 2-i,⁷⁷ valamint egyik utódja, Abdul Shakoor al-Turkistani 2012. augusztus 24-i likvidálására is a vazirisztáni területeken került sor. Noha a pakisztáni kormánynak valóban nem fűződött érdeke a kínai területi integritást megkérdőjelező ujgur mozgalmak támogatásához, és rendre igyekezett biztosítani Pekinget arról, hogy minden eszközzel megakadályozza ezek működését a törzsi zónában, ígéretének értékét azonban az állami szuverenitás helyi gyakorlásának fentebb érintett problémái igencsak kétséssé tették. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy az együttműködés a kínai politikai fogalomhasználattal három gonosz erőnek nevezett terrorizmus, szeparatizmus és extrémizmus elleni küzdelemben a 2000-es évtized során rendre előkerül a két ország kormányközi megállapodásaiban.⁷⁸ Jól érzékelhető volt azonban, hogy a pekingieket is zavarta a terrorizmus pakisztáni szálainak kibogozhatatlansága, az Egyesült Államokhoz hasonlóan azonban nem engedték, hogy magasabb rendű dél-ázsiai és indiai-óceáni érdekeiket veszélyeztesse az ezzel kapcsolatos nézeteltérés. Pakisztán ugyanis nemcsak az USA, de Kína regionális stratégiájában is fontos szereplő maradt.

A George W. Busht a Fehér Házban 2009 januárjától váltó Barack H. Obamát Pakisztánban az ország szövetségi teljesítményével szembeni kemény álláspontjáról ismerték. Elnökként azonban jóval differenciáltabban állt a térség problémáihoz, és ezeket maga is elválaszthatatlannak ítélte az afganisztáni helyzettől. A két szomszédos államhoz kapcsolódó biztonságpolitikai problémákat így egy rendszerben szemlélte. Azt persze Pakisztánban is világosan látták, hogy gyökeresen eltérő magatartást nem várhatnak az amerikaiaktól.⁷⁹ Obama kiterjesztette a drónműveleteket az afgán–pakisztáni térségben a szélsőséges vezetők likvidálása érdekében. A polgári kormányzat pozícióit azonban igyekezett erősíteni a fegyveres szervezetekkel szemben, ami legalábbis kivárá magatartásra ösztönözte olyan precedensek alkalmával, mint például a 2009. február 13-i szvát-völgyi megállapodás. Utóbbi a polgári kormányzat azon kísérlete volt, hogy bizonyos követelések

⁷⁷ Military confirms killing Chinese ‘terrorist’ (2003) *Dawn*, 2003. 12. 24. Forrás: <http://archives.dawn.com/2003/12/24/top7.htm> (A letöltés ideje: 2011. 11. 10.)

⁷⁸ Erről lásd HÁDA Béla (2012): Pakisztán és Kína stratégiai kapcsolatainak fejlődése Pervez Musharraf kormányzása alatt (1999–2008). In MAJOROS István et al. szerk.: *Háborúk, békék, terroristák. Székely Gábor 70 éves.* Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. 247–271.

⁷⁹ KHAN, Simbal (2009): The New Obama Administration and Its Policy on Pakistan. *ISSi Reflections*, No. 1. Forrás: http://issi.org.pk/wp-content/uploads/2014/06/1299221973_63818374.pdf (A letöltés ideje: 2018. 06. 12.)

kielégítésével (ez esetben a vallási törvénykezés helyi bevezetésének engedélyezésével) a mérsékeltebbnek látszó militáns csoportokat le lehet választani a szélsőségesebbekről, ezáltal csökkenteni lehet az országra nehezedő belbiztonsági nyomást. Hillary Clinton külügyminiszter a Fazlullah molla vezette Tehreek-e-Nafaz-e-Shariat-e-Mohammadival⁸⁰ kötött megállapodást a szélsőségesek előtti fegyverletételként értékelte, a pakisztáni diplomácia azonban áttörést ígérő eredményként találta azt a partnerei előtt.⁸¹ Még az év tava- szán azonban Fazlullah hívei kitörtek Szvátból, és benyomultak a szomszédos Malakandba, amivel lényegében felrúgták a megállapodást. A kormány intenzív harcok árán tisztította meg tőlük a korábban befolyásuk alá engedett térséget, presztízsén azonban komoly csorba esett. Washington ennek nyomán igazolva látta korábbi álláspontját a pakisztáni magatartás kapcsán. Obama kormánya egyszerre igyekezett erősíteni a civil kormányzatot és nyomást gyakorolni a fegyveres erőkre a hatékonyabb katonai fellépés érdekében. Érveit továbbra is alátámasztotta az amerikai biztonsági támogatás, amelynek összege 2014-re érte el a 16 milliárd dollárt.⁸² Ez azonban már egy csökkenő tendenciával társult. 2010–2017 között 60%-kal csökkent a Pakisztánnak szánt amerikai katonai támogatás.⁸³

Persze Washingtonban azt is tudták, hogy az iszlámábádi kabinet végeredményben nem érdekelt a gyakran az ország belpolitikai és társadalmi status quóját is megkérdőjelező szervezetek és mozgalmak térnyerésében a saját területén, így szövetségi státuszát ezekkel szemben sem Amerikában, sem Európában nincs értelme kétségbe vonni. A polgári kabinet dolgát viszont komolyan nehezítette a lakosság USA-ellenessége. Ezt erősítette az amerikaiak hadviselési gyakorlata is, amely rendszeresen vezetett olyan akciókhoz, amelyek sértették a dél-ázsiai ország szuverenitását. A hírszerzési információk megosztását azonban gátolták a pakisztáni titkosszolgálati személyzet tagjainak kapcsolatai a militánsokkal, így a drónokkal végrehajtott bevetéseket az USA bizalmasan kezelte. Az információk ellenséghez szivárgásának problémáját Pakisztánban hivatalosan nem ismerhették el, a nyilvánosság előtt azonban szembesülniük kellett annak politikai következményeivel. A nyilvános fórumokon ennek következtében a pakisztáni álláspont nem mozdulhatott el attól a nézettől, hogy az USA egyoldalú lépései elfogadhatatlanok, a robotrepülőgépekkel végrehajtott támadások pedig kontraproduktívak, ezért e gyakorlatok alapos felülvizsgálatra szorulnak. Minthogy azonban az UAV-ok több olyan militáns vezetővel is végeztek, akik az iszlámábádi politikai köröknek is terhére voltak, a vita kezelhető keretben maradt.⁸⁴

⁸⁰ A szervezet a pakisztáni tálibok ernyőszervezetének, a Tehrik-i-Talibán-i-Pakisztán (TTP) tagszervezete volt. Fazlullah később a TTP emírje is lett.

⁸¹ Lásd HÁDA Béla (2009a): A pakisztáni iszlám militantizmus a Szvát-völgyi incidens tükrében. *Nemzet és Biztonság*, 2. évf. 7. sz. 26–34.

⁸² *Fact Sheet: U.S. Assistance to Pakistan to Promote Security* (é. n.). Forrás: https://photos.state.gov/libraries/pakistan/323264/factsheets/120913_english-fact_sheet-us_assistance_to_pakistan_to_promote_security.pdf (A letöltés ideje: 2018. 06. 12.)

⁸³ FELBAB-BROWN, Vanda (2018): Why Pakistan supports terrorist groups, and why the US finds it so hard to induce change. *Brookings*, 2018. 01. 05. Forrás: www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2018/01/05/why-pakistan-supports-terrorist-groups-and-why-the-us-finds-it-so-hard-to-induce-change/ (A letöltés ideje: 2018. 05. 24.)

⁸⁴ A legismertebb példa erre Baitullah Mehsud – a Tehrik-i-Talibán-i-Pakisztán (TTP) pakisztáni tálib ernyőszervezet vezetője – 2009. augusztus 5-i likvidálása volt, amit hírügynökségi források szerint a CIA pakisztáni együttműködéssel hajtott végre. TOOSI, Nahal – MAHSUD, Ishtiaq (2009): Baitullah Mehsud Reportedly Dead, CIA Behind The Strike: Officials. *The Huffington Post*, 2009. 11. 03.

A 2010-es évekre az Egyesült Államok megítélése a szövetségi viszony és a jelentős anyagi támogatások dacára érdemben nem javult a pakisztáni társadalomban. Nem volt ez annyira meglepő, ha figyelembe vesszük a háborús áldozatok növekvő számát.

Juszuf Raza Gilani miniszterelnök 2011. szeptember 13-i iráni tárgyalásai során említette, hogy hazája eddig mintegy 5000 katonát és 35 ezer civil állampolgárt veszített el a terrorizmus elleni háború során.⁸⁵ Az összes eddigi indiai–pakisztáni háborúét együttesen meghaladó veszteséglista valóság alapját persze igen nehéz lett volna ellenőrizni, az viszont bizonyos, hogy Pakisztán lakossága komoly árat fizetett az akkor már egy évtizedes afganisztáni válságért.

Gazdasági kapcsolatok

Mint ahogy az a fentiekből is kiviláglik, az Egyesült Államok számára a pakisztáni állam legfőképpen geostratégiai érdekeinek érvényesítése és általában biztonságpolitikai igényeinek támogatása szempontjából volt igazán fontos. Ennek érvényesülése is csak időszakonként erősödött fel. Gazdasági vonatkozásban kevésbé ígéretes partnernek számított, leginkább a hadiipar számára jelentett komolyabb felvevőpiacot. Más tekintetben jobbra a segélyezés folyt, és a pakisztániak ezen segélyek érkezésében vagy elmaradásában mértek fel a két ország kooperációjának minőségét és hasznosságát. Ennek ellenére a 2010-es évek közepére a két ország gazdasági viszonyrendszerét számos területre kiterjedő együttműködés jellemzi.⁸⁶

A két ország közötti éves kereskedelem összértéke 2015-ben meghaladta az 5 milliárd dollárt, és az Egyesült Államok továbbra is Pakisztán első számú exportpiaca volt. 2013-ban az Egyesült Államok útjára bocsátotta a Pakisztáni Magánbefektetési Kezdeményezést, amelynek keretében 150 millió dollárt bocsátottak a pakisztáni kisvállalkozások rendelkezésére. Emellett segítik a vállalkozói szféra kapcsolatépítését és a nők munkaerőpiaci szerepvállalását is.

A mezőgazdasági együttműködés keretében több mint 630 ezer hold (körülbelül 255 ezer hektár) termőföld öntözési rendszerének fejlesztését és több mint félmillió haszonállat beoltását támogatja az USA. A stratégiai párbeszéd keretében oktatási, tudományos és technológiai munkacsoportot hoztak létre. 2015-ig az amerikai és pakisztáni egyetemek között zajló együttműködések száma 20 volt, míg a közösen finanszírozott kutatási programoké 83.⁸⁷ Mindez persze nem volt mérhető a nyugati szuperhatalom fontosabb gazdasági partnereinek eredményeihez, de mindenképpen egy összetettebb megközelítést takart a korábbi évtizedekhez képest, megkísérelvén elmozdulni valamennyire a kapcsolatok erőteljes katonai/biztonságpolitikai értelmezésétől.

⁸⁵ Pakistan, Iran to expedite gas, power projects (2011). *Dawn*, 2011. 11. 12. Forrás: www.dawn.com/2011/09/13/pakistan-iran-to-expedite-gas-power-projects.html (A letöltés ideje: 2011. 10. 16.)

⁸⁶ *The United States and Pakistan – Strong and Enduring Economic Cooperation* (2015). Forrás: <https://photos.state.gov/libraries/pakistan/323264/factsheets/2015-factsheet-us-and-pakistan-strong-and-enduring-economic-cooperation.pdf> (A letöltés ideje: 2018. 06. 23.)

⁸⁷ *The United States and Pakistan – Strong and Enduring Economic Cooperation* (2015).

Kitekintés és konklúziók

A pakisztáni–amerikai kapcsolatok viharos története magában hordozza a jelentősen eltérő stratégiai kultúrájú és helyzetű államok közötti érdekegyeztetés nehézségeit. Ez volt a helyzet kezdettől fogva – és e kézirat lezárásig mit sem változott. Az amerikai kormányzatok – Bushtól Trumpig – lényegében foglyaivá váltak az Afganisztán-dilemmának. Noha egyértelműen eredményes megoldásuk nincs a tálibok és a hozzájuk hasonló szervezetek kiiktatására az ország politikai életéből, a 2001 óta felvállalt költségek és áldozatok tükrében már azt sem engedhetik meg maguknak, hogy teljesen elengedjék az országot, és hagyják visszasüllyedni egy olyan állapotba, amelyből elvileg kiemelték. Ez azt is jelenti, hogy Pakisztán sem lesz teljesen nélkülözhető az USA számára a belátható jövőben. Ebből Iszlámábád részére származnak anyagi előnyök, de hosszú távon bizonyos kockázatok is. Az amerikai–indiai partnerség látványos fejlődése az elmúlt évtized során ugyanis felélesztette Iszlámábád régi félelmeit. Az iszlám köztársaság saját biztonságára nézve kockázatosnak ítéli a két nagyhatalom szoros barátságát, az az adott helyzetben a bekerítettség érzetét erősíti Pakisztánban.⁸⁸ Iszlámábádban attól is tartanak, hogy komolyabb érdekütközés esetén az amerikaiak feláldozzák Pakisztánt az Indiával való stratégiai viszony érdekében. Itt persze a Kínai Népköztársaság is azonnal képbe kerül, mint az a baráti hatalom, amely leginkább osztozik Pakisztán ellenérdekeltségében az indiai hatalmi törekvések kapcsán. Csakhogy az amerikai és kínai érdekek hosszú távon aligha állnak majd harmóniában egymással, ami Pakisztánt valóban választás elé állítja majd. Mint fentebb már szó volt róla, az USA-ban kevés kétség él azzal kapcsolatban, hogy ez a Kína melletti kiállást eredményezi majd. Pakisztán azonban – jelenlegi helyzetéhez képest – inkább veszíthet majd a dolgon. Nemcsak az amerikai pénzügyi támogatást, de a jelenlegi, viszonylag békésen menedzselhető viszonyát is az USA által egyre inkább „körüludvarolt” keleti szomszédjával.

Felhasznált irodalom

- Aid to Pakistan by the Numbers* (2013). Center for Global Development. Forrás: www.cgdev.org/page/aid-pakistan-numbers (A letöltés ideje: 2018. 06. 13.)
- AJAMI, Fouad (2011): Pakistan and America. *Policy Review*, December/January, 2011. 27–39.
- ASTILL, James (2004): 'I offer my deepest regrets to a traumatised nation.' *The Guardian*, 2004. 02. 05. Forrás: www.theguardian.com/world/2004/feb/05/pakistan.jamesastill (A letöltés ideje: 2011. 03. 12.)
- BLAZEVIC, Jason J. (2009): Defensive Realism in the Indian Ocean: Oil, Sea Lanes and the Security Dilemma. *China Security*, Vol. 5, No. 3. 59–71.
- Bush names Pakistan 'major ally' (2004). *BBC News*, 2004. 06. 17. Forrás: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/3814013.stm> (A letöltés ideje: 2011. 09. 16.)
- China's Nuclear Exports and Assistance to South Asia* (2009). Forrás: www.nti.org/db/China/nsaspos.htm. (A letöltés ideje: 2009. 03. 19.)

⁸⁸ QAZI, Shehzad H. (2013): Strategic Posture Review: Pakistan. *WPR World Politics Review*, 2013. 03. 12. Forrás: www.worldpoliticsreview.com/articles/12782/strategic-posture-review-pakistan (A letöltés ideje: 2018. 06. 23.)

- COHEN, Stephen P. (1985): U.S.-Pakistan Security Relations. In ROSE, Leo E. – HUSAIN, Noor A. eds.: *United States–Pakistan Relations*. Berkeley, Institute of East Asian Studies, University of California. 15–33.
- DUNNE, John Paul – SKÖNS, Elisabeth (2010): *FWC Sector Competitiveness Studies. Study on the Impact of Emerging Defence Markets and Competitors on the Competitiveness of the European Defence Sector*. Final Report, 12th February 2010.
- EPSTEIN, Susan B. – KRONSTADT, Alan K. (2013): *Pakistan: U.S. Foreign Assistance*. CRS Report for Congress. Forrás: <https://fas.org/sgp/crs/row/R41856.pdf> (A letöltés ideje: 2018. 01. 22.)
- Fact Sheet: U.S. Assistance to Pakistan to Promote Security* (é. n.). Forrás: https://photos.state.gov/libraries/pakistan/323264/factsheets/120913_english-fact_sheet-us_assistance_to_pakistan_to_promote_security.pdf (A letöltés ideje: 2018. 06. 12.)
- FAYYAZ, Shabana (2007): Towards a Durable Peace in Wasiristan. *Pakistan Security Research Unit, Brief*, No. 10.
- FELBAB-BROWN, Vanda (2018): Why Pakistan supports terrorist groups, and why the US finds it so hard to induce change. *Brookings*, 2018. 01. 05. Forrás: www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2018/01/05/why-pakistan-supports-terrorist-groups-and-why-the-us-finds-it-so-hard-to-induce-change/ (A letöltés ideje: 2018. 05. 24.)
- GRIMMETT, Richard F. (2009): *U.S. Arms Sales to Pakistan*. CRS Report for Congress. Forrás: <http://fas.org/sgp/crs/weapons/RS22757.pdf> (A letöltés ideje: 2010. 03. 12.)
- HÁDA Béla (2009a): A pakisztáni iszlám militantizmus a Szvát-völgyi incidens tükrében. *Nemzet és Biztonság*, 2. évf. 7. sz. 26–34.
- HÁDA Béla (2009b): A tálibok elleni háború hosszú fejezete – a dél-vazirisztáni konfliktus. *Nemzet és Biztonság*, 2. évf. 10. sz. 67–75.
- HÁDA Béla (2009c): Pakisztán „muszlim atombombája” – kényszerek és kockázatok. *Külügyi Szemle*, 8. évf. 4. sz. 3–17.
- HÁDA Béla (2010): Miniháború a világ tetején – az 1999. évi kargili konfliktus. In HÁDA Béla – LIGETI Dávid – MAJOROS István – MARUZZA Zoltán – MERÉNYI Krisztina szerk.: *Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves*. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. 247–260.
- HÁDA Béla (2012): Pakisztán és Kína stratégiai kapcsolatainak fejlődése Pervez Musharraf kormányzása alatt (1999–2008). In MAJOROS István et al. szerk.: *Háborúk, békék, terroristák. Székely Gábor 70 éves*. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. 247–271.
- HÁDA Béla (2014): A pakisztáni nukleáris fegyverkezési törekvések és az amerikai külpolitika 1979–1990. In MAJOROS István et al. szerk.: *Hindu istenek, sziámi tigrisek. Balogh András 70 éves*. Budapest, ELTE BTK. 201–214.
- HARRIS, Gardiner (2017): U.S. Gives Military Assistance to Pakistan, With Strings Attached. *The New York Times*, 2017. 08. 30. Forrás: www.nytimes.com/2017/08/30/us/politics/us-aid-pakistan-terror.html (A letöltés ideje: 2018. 06. 13.)
- HILALI, A. Z. (2005): *US-Pakistan Relationship. Soviet Invasion of Afghanistan*. Aldershot, Ashgate.
- HO, Stephanie (2000): Correspondent Report (China-Pakistan). *Voice of America*, 2-258159, 1/18/2000.
- HOLTOM, Paul – BÉRAUD-SUDREAU, Lucie – BROMLEY, Mark – WEZEMAN, Pieter D. – WEZEMAN, Siemon T. (2011): Trends in International Arms Transfers, 2010. *SIPRI Fact Sheet*, March 2011.
- HUSAIN, Noor A. (1985): Pakistan-U.S. Security Relations: Arms Sales, Bases, and Nuclear Issues. In ROSE, Leo E. – HUSAIN, Noor A. eds.: *United States–Pakistan Relations*. Berkeley, Institute of East Asian Studies, University of California. 1–14.

- HUSSAIN, Syed Rifaat (2007): Pakistan's Changing Outlook on Kashmir. *South Asian Survey*, Vol. 14, No. 2. 195–205. DOI: https://doi.org/10.1501/intrel_0000000141
- HUSSAIN, Zahid (2007): *Frontline Pakistan*. New York, Columbia University Press.
- India-Pakistan: Pressures for Nuclear Proliferation (é. n.). Bureau of Intelligence and Research, Policy Assessments, Report 778-AR, February 10, 1984.
- JIAN, Chen (2001): *Mao's China and the Cold War*. Chapel Hill, The University of North Carolina Press.
- JONES, Owen Bennett (2002): *Pakistan. Eye of the Storm*. New Haven, Yale University Press.
- KAPUR, S. Paul (2008): Ten Years of Instability in a Nuclear South Asia. *International Security*, Vol. 33, No. 2. 71–94. DOI: <https://doi.org/10.1162/isec.2008.33.2.71>
- KEAY, John (2010): *India. A History*. London, HarperPress.
- KERR, Paul K. – NIKITIN, Mary Beth (2011): *Pakistan's Nuclear Weapons: Proliferation and Security Issues*. CRS Report for Congress, Congressional Research Service.
- KHAN, Simbal (2009): The New Obama Administration and Its Policy on Pakistan. *ISSi Reflections*, No. 1. Forrás: http://issii.org.pk/wp-content/uploads/2014/06/1299221973_63818374.pdf (A letöltés ideje: 2018. 06. 12.)
- Khan: Musharraf approved nuclear sale (2008). *UPI*, 2008. 07. 05. Forrás: www.upi.com/Top_News/2008/07/05/Khan-Musharraf-approved-nuclear-sale/UPI-31221215269789 (A letöltés ideje: 2008. 04. 07.)
- KUX, Dennis (1993): *India and the United States: Estranged Democracies, 1941–1991*. Washington D. C., National Defense University Press.
- LENNON, Michael Alan (1980): *Russia's Treaties of Friendship and Co-operation in Asia*. (Dissertation.) Monterey, Naval Postgraduate School.
- MIAN, Anam (2015): The Rocky U.S.-Pakistan Security Relationship. *Security Assistance Monitor*, 2015. 08. 21. Forrás: www.securityassistance.org/fact_sheet/rocky-us-pakistan-security-relationship (A letöltés ideje: 2016. 01. 22.)
- Military confirms killing Chinese 'terrorist' (2003) *Dawn*, 2003. 12. 24. Forrás: <http://archives.dawn.com/2003/12/24/top7.htm> (A letöltés ideje: 2011. 11. 10.)
- My first meeting with President Zia* (é. n.). U.S. Embassy Pakistan Cable, 10239, 5 July 1982.
- Non-proliferation in South Asia* (é. n.). US Department of State Cable, 145139, 6 June 1979. 1. Forrás: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/114198> (A letöltés ideje: 2018. 06. 05.)
- Pakistan* (é. n.). Office of the United States Trade Representative. Forrás: www.ustr.gov/countries-regions/south-central-asia/pakistan (A letöltés ideje: 2011. 10. 13.)
- Pakistan and the US: Seeking Ways to Improve Relations* (é. n.). Bureau of Intelligence and Research, Policy Assessments, Report 97-PA, 23 March 1981. 2. Forrás: www.documentcloud.org/documents/347017-doc-4-3-23-81-inr-report.html (A letöltés ideje: 2018. 06. 06.)
- Pakistan carries out nuclear tests (1998). *BBC News*, 1998. 06. 01. Forrás: http://news.bbc.co.uk/2/hi/events/asia_nuclear_crisis/archive/102096.stm (A letöltés ideje: 2010. 04. 07.)
- Pakistan Exports, Imports & Trade (2010). *Economy Watch*, 2010. 03. 29. Forrás: www.economy-watch.com/world_economy/pakistan/export-import.html (A letöltés ideje: 2011. 10. 13.)
- Pakistan GDP Growth Rate 1952–2018 (é. n.). *Trading Economics*. Forrás: <https://tradingeconomics.com/pakistan/gdp-growth> (A letöltés ideje: 2018. 06. 13.)
- Pakistan Nuclear Issue: Meeting with President Zia* (é. n.). From Ambassador Walters, State Department Cable, 299499, October 17, 1982.

- Pakistan Nuclear Issue: Meeting with President Zia* (é. n.). U.S. Embassy Pakistan Cable, 15696, October 17, 1982.
- Pakistan, Iran to expedite gas, power projects (2011). *Dawn*, 2011. 11. 12. Forrás: www.dawn.com/2011/09/13/pakistan-iran-to-expedite-gas-power-projects.html (A letöltés ideje: 2011. 10. 16.)
- Pakistan: Security Planning and the Nuclear Option* (é. n.). Bureau of Intelligence and Research, Policy Assessments, Report 83-AR, 1983.
- QAZI, Shehzad H. (2013): Strategic Posture Review: Pakistan. *WPR World Politics Review*, 2013. 03. 12. Forrás: www.worldpoliticsreview.com/articles/12782/strategic-posture-review-pakistan (A letöltés ideje: 2018. 06. 23.)
- Request for Review of Draft Paper on the Security Dimension of Non-Proliferation* (é. n.). Memorandum, C05040077, 1981. 04. 09.
- RIEDEL, Bruce (2011): *Deadly Embrace. Pakistan, America and the Future of the Global Jihad*. Washington D. C., Brookings Institution Press.
- Risk Assessment of the Sale of the AN/ALR-69 Radar Warning Receiver to Pakistan* (é. n.). Central Intelligence Agency Memorandum, 426026004, November 8, 1982.
- SANGER, David E. (2008): Revamping Pakistan Aid Expected in Report. *The New York Times*, 2008. 12. 06. Forrás: www.nytimes.com/2008/12/07/washington/07policy.html?_r=0 (A letöltés ideje: 2008. 12. 15.)
- SHAIKH, Farzana – JONES, Owen Bennett (2006): Pakistan's Foreign policy under Musharraf: between a rock and a hard place. *Chatham House, Asia Programme, Brief Paper*, No. 1.
- TALBOT, Ian (1998): *Pakistan. A Modern History*. London, Hurst & Company.
- The United States and Pakistan – Strong and Enduring Economic Cooperation* (2015). Forrás: <https://photos.state.gov/libraries/pakistan/323264/factsheets/2015-factsheet-us-and-pakistan-strong-and-enduring-economic-cooperation.pdf> (A letöltés ideje: 2018. 06. 23.)
- TOOSI, Nahal – MAHSUD, Ishtiaq (2009): Baitullah Mehsud Reportedly Dead, CIA Behind The Strike: Officials. *The Huffington Post*, 2009. 11. 03.
- Trade in Goods with Pakistan (é. n.). *U.S. Census Bureau*. Forrás: www.census.gov/foreign-trade/balance/c5350.html (A letöltés ideje: 2011. 10. 16.)
- WALSH, Declan (2008): Pakistani military 'misspent up to 70% of American aid'. *The Guardian*, 2008. 02. 28. Forrás: www.guardian.co.uk/world/2008/feb/28/pakistan.usa (A letöltés ideje: 2008. 03. 11.)
- WEST, Julian (2001): Pakistan's 'godfathers of the Taliban' hold the key to hunt for bin Laden. *The Telegraph*, 2001. 09. 23. Forrás: www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/pakistan/1341405/Pakistans-godfathers-of-the-Taliban-hold-the-key-to-hunt-for-bin-Laden.html (A letöltés ideje: 2011. 10. 06.)
- Your Meeting with Pakistan Prime Minister Mohammad Khan Junejo. Memorandum for the President from George P. Shultz. In *Visit of Prime Minister Junejo of Pakistan, Briefing Book*. 8622569, July 15–21 1986.
- ZAMAN, Arshad (1985): Economic Relations Between Pakistan and the United States: Aid, Trade, and North-South Issues. In ROSE, Leo E. – HUSAIN, Noor A. eds.: *United States–Pakistan Relations*. Berkeley, Institute of East Asian Studies, University of California. 56–69.
- ZARDARI, Asif Ali (2011): Pakistan did its part. *The Washington Post*, 2011. 05. 02. Forrás: http://wpost.com/opinions/pakistan-did-its-part/2011/05/02/AFHxmyBF_story.html (A letöltés ideje: 2011. 03. 12.)